

STUDII TEOLOGICE

REVISTA FACULTĂȚILOR DE TEOLOGIE DIN PATRIARHIA ROMÂNĂ

Revistă fondată în anul 1929 de către
Prof. dr. Teodor M. Popescu

SERIA A III-A, ANUL XI, NR. 2, APRILIE-IUNIE, 2015
BUCUREȘTI

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Președinte: Preafericitul Părinte DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române

Membri de onoare: Acad. Pr. prof. dr. Mircea PĂCURARIU (SIBIU); Acad. prof. dr. Emilian POPESCU (BUCUREȘTI); IPS dr. Hilarion ALFEYEV (MOSCOVA); Pr. prof. dr. John BEHR (CRESTWOOD NY); Pr. prof. dr. John MCGUCKIN (NEW YORK); Pr. prof. dr. Eugen J. PENTIUC (BROOKLINE MA); Prof. dr. Tudor TEOTEOI (BUCUREȘTI).

Membri: Pr. prof. dr. Ștefan BUCHIU, decanul Facultății de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul” din București; Pr. prof. dr. Ion VICOVAN, decanul Facultății de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae” din Iași; Pr. prof. dr. Aurel PAVEL, decanul Facultății de Teologie Ortodoxă „Andrei Șaguna” din Sibiu; Pr. prof. dr. Vasile STANCIU, decanul Facultății de Teologie Ortodoxă din Cluj-Napoca; Pr. prof. dr. Ioan TULCAN, decanul Facultății de Teologie Ortodoxă „Ilarion Felea” din Arad.

Redactori corespondenți: Lect. dr. Vasile Adrian CARABĂ, București; Pr. prof. dr. Ion VICOVAN, Iași; Prof. dr. Paul BRUSANOWSKI, Sibiu; Pr. asist. drd. Cristian-Sebastian SONEA, Cluj-Napoca; Lect. dr. Caius CUȚARU, Arad; Pr. lect. dr. Ionuț HOLUBEANU, Constanța; Pr. lect. dr. Radu TASCOVICI, Pitești; Pr. conf. dr. Ștefan FLOREA, Târgoviște; Pr. lect. dr. Jan NICOLAE, Alba Iulia; Pr. lect. dr. Viorel POPA, Oradea; Pr. prof. dr. Ionel ENE, Galați; Pr. lect. dr. Teofil STAN, Baia-Mare; Dr. Mihai GRIGORE, Mainz; Marius PORTARU, Roma; Dr. Marian SIMION, Boston.

Redactor șef: Pr. prof. dr. Nicolae D. NECULA

Redactori: Prof. dr. Adrian MARINESCU (coordonator), Lect. dr. Ionuț-Alexandru Tudorie (secretar de redacție), Lect. dr. Alexandru MIHĂILĂ (tehnoredactare), Asist. dr. Sebastian NAZĂRU

Corectură: Lect. dr. Constantin GEORGESCU (filolog)

Traducere în lb. engleză: Asist. drd. Maria BÂNCILĂ (filolog)

Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, Tipografia Cărților Bisericești

Director: Pr. Mihai HAU, consilier patriarhal

Coperta și viziunea grafică a revistei: Doina DUMITRESCU

Redacția: Str. Sfânta Ecaterina, Nr. 2-4, cod 040155, București, sect. 4, România
Tel. (+40) 722 620 172; (+40) 21 335 61 17; Fax: (+40) 21 335 07 75;

Adresă poștală: Editurile Patriarhiei Române, Secretariat (Redacția „Studii Teologice”), str. Intrarea Miron Cristea nr. 6, sect. 4, București, România – 040162

e-mail: studiiteologice@yahoo.com; web: www.studiiteologice.ro

Materialele trimise Redacției nu se înapoiază.

Redacția își rezervă dreptul de a opera modificări atât asupra formei, cât și a conținutului materialelor trimise spre publicare și roagă să fie respectate recomandările postate electronic la adresa web: www.studiiteologice.ro – rubrica „Condiții de publicare”.

Revista respectă normele ISO 9001:2000 & 19011:2002 privind managementul calității și aplică sistemul de recenzare peer-review.

CUPRINS

Prolog 5

Studii

Pr. Pavel ROTARU

Experiența comuniunii cu Dumnezeu în Rm 8, 1-17 (I) 15

Sebastian NAZĂRU

Constantinopol, 786 – un sinod ecumenic care nu a avut loc 145

Eugen MAFTEI

Meletienii și eusebieni – oponenți mai puțin cunoscuți ai Sf. Atanasie cel Mare 193

Mihail QARAMAH

„Rugăciunea punerii-înainte” din rânduiala Proskomidiei bizantine 229

Din Sfinții Părinți

SF. IOAN GURĂ DE AUR

Omiliile LXII și LXIII la Evanghelia după Ioan (introd., trad. și note de Mihai GRIGORAȘ) 271

Recenzii

***, *Cartea fiului risipitor. O parabolă biblică în șase lecturi pentru omul contemporan*, ed. a III-a, Deisis, Sibiu, 2012, 204pp. (Nicolae DRĂGUȘIN) 291

John H. WALTON, *Genesis 1 as Ancient Cosmology*, Eisenbrauns, Grand Rapids, 2011, 214pp. (Alexandru MIHĂILĂ) 296

John H. WALTON, *The Lost World of Genesis One: Ancient Cosmology and the Origins Debate*, IVP Academic, Downers Grove, 2009, 192pp. (Alexandru MIHĂILĂ) 298

Mihail QARAMAH

„RUGĂCIUNEA PUNERII-ÎNAINTE” DIN RÂNDUIALA PROSCOMIDIEI BIZANTINE

Keywords: *prayer for the prothesis, proskomedia, prothesis, Byzantine liturgy, Byzantine typikon.*

Abstract

The Prayer of the Prothesis is the central sacramental element of the Byzantine Proskomedia (The Liturgy of Preparation), expressing the primary meaning of this rite. The oldest surviving Byzantine Euhologion, the Barberini Codex 336 (second half of the 8th century), offers for the Liturgy of St Basil the Great the text of the Constantinopolitan Prayer of Prothesis used today by the Orthodox Church. For the Liturgy of St John Chrysostom, the same codex preserves a prayer with a profound epikletic character, specific to Egyptian, Italian and Greek regions, but which isn't used today. The purpose of the study is to present a brief history concerning the evolution of this Prayer. We are interested in its origins, its original meaning and how it evolved, its place in the liturgical form, its diaconal invitation, its connection with the Eucharistic Anaphora, as well as the form in which the text of the prayer appears in the most important editions of the Romanian Liturgy. We will also talk about the gesture of the blessing of gifts by hand when the priest utters this prayer, as it is mentioned only in the Romanian Liturgy.

Introducere

„Rugăciunea punerii-înainte”¹ este singurul element original al Proscomidiei (πρόθεσις) bizantine², adică al rânduielii pregătirii darurilor de pâine și vin

---

¹ Deși în *Liturghierul* românesc actual rugăciunea apare cu titlul „Rugăciunea Proscomidiei” (a se vedea: *Liturghier*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2012, p. 129), este preferată totuși denumirea tradițională din vechile manuscrise: „Εὐχὴ τῆς προθέσεως”, păstrată, de altfel, și în *Liturghierul* grecesc (a se vedea: *Ιερατικόν Α'*, *Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας*, 2013, p. 90). Abia „Rugăciunea de după Intrarea Mare” are, în *Ieratikonul* grecesc, titlul: „Εὐχὴ τῆς προσκομιδῆς” („Rugăciunea Proscomidiei”, *Ιερατικόν Α'*, p. 118), tradus, însă, la noi prin „Rugăciunea punerii-înainte” (*Liturghier*, ediția 2012, p. 168). Trebuie menționat faptul că în vechime cuvântul *Proscomidie* (προσκομιδή) era folosit ca sinonim pentru *Anafora* (ἀναφορά). După secolul al XI-lea, ca urmare a ritualizării și hierarizării excesive a pregătirii darurilor de pâine și vin, termenul „proscomidie” a început să fie folosit și pentru „prothesis”. Confuzia terminologică πρόθεσις-προσκομιδή a avut drept consecință afirmarea de către unii liturghiști că în primele secole Proscomidia (adică aducerea și pregătirea Darurilor) se săvârșea la Intrarea Mare, iar abia mai târziu a fost mutată la începutul Liturghiei Cuvântului, ca urmare a dezvoltării ritului. Opinia aceasta a fost desființată de Robert Taft (a se vedea: Robert F. TAFT, *The Great Entrance. A History of the Transfer of Gifts and other Preanaphoral Rites of the Liturgy of St. John Chrysostom*, coll.

pentru Dumnezeiasca Liturghie. Ea este cuprinsă în cel mai vechi evhologhion bizantin păstrat, *Codicele Barberini Gr. 336* (a doua jumătate a sec. al VIII-lea), fiind așezată la începutul formularului Liturghiei Sf. Vasile cel Mare (=VAS). Pentru Liturghia Sf. Ioan Hrisostom (=CHR), același manuscris oferă o altă rugăciune, care cu timpul a ieșit din uz.

Scopul studiului este de a prezenta cititorului român o scurtă istorie a evoluției Rugăciunii „punerii-înainte” din rânduiala Proscomidiei bizantine, interesându-ne originea ei, sensul primar și cum acesta s-a schimbat, locul ei în cadrul formularului liturgic, invitația ei diaconală, relația pe care o are cu Anafora-ua euharistică, precum și forma în care textul rugăciunii apare în edițiile mai importante ale *Liturghierului* românesc. Vom vorbi și despre gestul binecuvântării darurilor cu mâna atunci când preotul rostește această rugăciune, așa cum se prevede doar în *Liturghierul* românesc.

Rugăciunea constantinopolitană „a punerii-înainte” din cadrul VAS

Datarea exactă a apariției rugăciunii nu este foarte clară. *Mystagogia*³ (cca. 628-630) Sf. Maxim Mărturisitorul (†662), prima mărturie completă privind Liturghia de la Constantinopol, nu descrie nicio rânduială sau „Rugăciune a punerii-înainte” la începutul Liturghiei. În varianta grecească originală a *Istoriei bisericești* a Sfântului Gherman (†cca. 733) este amintită «pâinea punerii-înainte» (ἄρτος προθέσεως)⁴, însă nu se menționează explicit rostirea unei rugăciuni, deși existența acesteia nu poate fi exclusă întru totul. Însă rostirea ei de către preot este indicată în traducerea latină a comentariului Sfântului Gherman, realizată de Anastasie Bibliotecarul între 869-870⁵.

Așadar, apariția rugăciunii ar putea fi situată undeva între *Mystagogia* Sfântului Maxim și *Cod. Barberini Gr. 336* din a doua jumătate a secolului al VIII-lea⁶. Redăm titlul și textul rugăciunii, așa cum apar în acest codex:

«Εὐχὴ ἦν ποιεῖ ὁ ἱερεὺς ἐν τῷ
σκευοφιλακίῳ ἀποτιθεμένου [sic!]
τοὺς ἄρτους ἐν τῷ δίσκῳ.
Ὁ Θεός, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὸν
οὐράνιον ἄρτον, τὴν τροφήν τοῦ

«Rugăciunea pe care o face preotul în
skevofilakion când pune pâinile pe
disc.
Dumnezeule, Dumnezeul nostru, Care
Pâinea cea cerească, hrana a toată

Orientalia Christiana Analecta 200, Pontificium Institutum Studiorum Orientalium, Roma, 1975).

² Vezi: R. TAFT, *The Great Entrance...*, p. 257.

³ PG 91, 657-717; Arhid. Ioan I. ICĂ jr., *De la Dionisie Areopagitul la Simeon al Tesalonicului. Integrala comentariilor liturgice bizantine*, Deisis, Sibiu, 2011, pp. 203-242.

⁴ I.-I. ICĂ jr., *De la Dionisie Areopagitul...*, p. 262.

⁵ I.-I. ICĂ jr., *De la Dionisie Areopagitul...*, p. 263.

⁶ R. TAFT, *The Great Entrance...*, p. 274.

παντὸς κόσμου, τὸν Κύριον ἡμῶν
καὶ Θεὸν Ἰησοῦν Χριστόν,
ἕξαποστείλας σωτήρα καὶ λυτρωτὴν
καὶ εὐεργέτην, εὐλογοῦντα καὶ
ἀγιάζοντα ἡμᾶς· αὐτὸς εὐλόγησον
τὴν πρόθεσιν ταύτην καὶ πρόσδεξαι
αὐτὴν εἰς τὸ ὑπερουράνιον σου
θυσιαστήριον· μνημόνευσον, ὡς
ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος, τῶν
προσενεγκάντων καὶ δι' οὓς
προσήγαγον καὶ ἡμᾶς ἀκατακρίτους
διαφύλαξον ἐν τῇ ἱερουργίᾳ τῶν
θείων σου μυστηρίων. Ἐκφώνησις]
• Ὅτι ἡγιασται καὶ δεδόξασται τὸ
πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπὲς ὄνομά
σου, τοῦ Πατρὸς [καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ
τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ
καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων]»⁷.

lumea [In 6, 51], pe Domnul și Dum-
nezeul nostru Iisus Hristos, L-ai trimis
[Ga 4,4] mântuitor [I In 4, 14] și
răscumpărător [FA 7, 35] și de-bine-
făcător, Care ne binecuvintează [FA 3,
26] și ne sfințește pe noi, Însuși bine-
cuvintează această punere înainte și o
primește într-un jertfelnicul Tău cel mai
presus de ceruri. Pomenește ca un
bun și de oameni iubitor pe cei ce le-
au adus și pe cei pentru care s-au
adus. Iar pe noi neosândiți să ne pă-
zești într-o sfințită lucrare a dumneze-
iștilor Tale Taine. Ecfo<nis>: Că s-a
sfințit și s-a proslăvit preacinstul și
de mare cuviință Numele Tău, al Tată-
lui [și al Fiului și al Sfântului Duh,
acum și pururea și în vecii vecilor]».

Găsim această rugăciune și în cel mai vechi manuscris al Liturghiei grecești a Sfântului Iacov (=GrIAC) – ms. *Vatican Gr. 2282* (sec. al IX-lea) –, fiind poziționată după Intrarea Mare, înainte de Crez⁸. Să fie oare acesta locul originar al rugăciunii, de unde să fi fost mai târziu transferată la începutul VAS? După R. Taft, răspunsul este unul negativ. Cel mai probabil, rugăciunea este de origine constantinopolitană și a fost transferată din VAS în GrIAC, care a suferit o puternică bizantinizare în acest moment liturgic⁹. Un argument pe care Taft îl aduce este că rugăciunea apare în manuscrisele IAC cu titlul specific din VAS, și anume „Εὐχὴ τῆς προθέσεως” („Rugăciunea punerii-înainte”). Motivul pentru care rugăciunea a fost inserată aici este că în GrIAC nu există un ritual al punerii-înainte la începutul Liturghiei. Un alt argument în favoarea migrării rugăciunii din VAS în GrIAC este că în cea din urmă textul rugăciunii prezintă oarecare modificări și adaosuri ce indică o redacție mai recentă decât cea din VAS, cuprinsă în *Barberini Gr. 336*. Redăm, spre comparație, variantele rugăciunii din cele două codice:

⁷ Stefano PARENTI, Elena VELKOVSKA, *L'Euclologio Barberini Gr. 336*, coll. Bibliotheca Ephemerides Liturgicae, Subsidia 80, CLV Edizioni liturgiche, Roma, 1995, p. 1; Frank Edward BRIGHTMAN, *Liturgies Eastern and Western*, vol. I: *Eastern Liturgies*, Clarendon, Oxford, 1896, pp. 309-310; Ioan I. ICĂ JR., *Canonul Ortodoxiei*, vol. I. *Canonul apostolic al primelor secole*, Deisis/Stavropoleos, Sibiu, 2008, p. 909.

⁸ Charles MERCIER (ed.), *La Liturgie de S. Jacques. Édition critique, avec traduction latine*, coll. Patrologia Orientalis 26.2, Firmin-Didot, Paris, 1946, p. 180, 15-20.

⁹ R. TAFT, *The Great Entrance...*, p. 261.

Barberini Gr. 336 (VAS):

«Ὁ Θεός, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὸν οὐράνιον ἄρτον, τὴν τροφήν τοῦ παντὸς κόσμου, τὸν Κύριον ἡμῶν καὶ Θεὸν Ἰησοῦν Χριστόν, ἐξαποστείλας σωτήρα καὶ λυτρωτήν καὶ εὐεργέτην, εὐλογοῦντα καὶ ἀγιάζοντα ἡμᾶς· αὐτὸς εὐλόγησον τὴν πρόθεσιν ταύτην καὶ πρόσδεξι αὐτὴν εἰς τὸ ὑπερουράνιον σου θυσιαστήριον· μνημόνευσον, ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος, τῶν προσενεγκάντων καὶ δι' οὓς προσήνεγκαν καὶ ἡμᾶς ἀκατακρίτους διαφυλάξον ἐν τῇ ἱερουργίᾳ τῶν θείων σου μυστηρίων. Ἐκφώνησις]· Ὅτι ἡγίασται καὶ δεδόξασται τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπὲς ὄνομά σου, τοῦ Πατρὸς [καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων]».

Vatican Gr. 2282 (GrIAC):

«Ὁ Θεός, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὸν οὐράνιον ἄρτον, τὴν τροφήν τοῦ παντὸς κόσμου, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ἐξαποστείλας σωτήρα καὶ εὐεργέτην, εὐλογοῦντα καὶ ἀγιάζοντα ἡμᾶς, αὐτὸς εὐλόγησον τὴν πρόθεσιν ταύτην καὶ πρόσδεξι αὐτὴν εἰς τὸ ὑπερουράνιον σου θυσιαστήριον, μνημόνευσον ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος, τῶν προσενεγκάντων καὶ δι' οὓς προσήνεγκαν καὶ χάρισαι αὐτοῖς πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα καὶ ἡμᾶς ἀκατακρίτους διαφυλάξον ἐν τῇ ἱερουργίᾳ τῶν θείων σου μυστηρίων, ὅτι ἡγίασται καὶ δεδόξασται τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπὲς ὄνομά σου τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν».

Rugăciunea italo-grecescă „a punerii-înainte” din cadrul CHR

Pentru CHR, codicele *Barberini Gr. 336* prezintă următoarea rugăciune, fără vreun titlu:

«Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ προθεὶς ἐάντων ἀμὸν ἄμωνον ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς, ἔφιδε ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ ἐπὶ τὸ ποτίριον τοῦτο, καὶ ποιήσον αὐτὸ ἄχραντόν σου σῶμα καὶ τίμιόν σου αἷμα εἰς μετάληψιν ψυχῶν καὶ σωμάτων. Ὅτι ἡγίασται καὶ δεδόξασται τὸ πάντιμον καὶ μεγαλο<πρέπες> [ὄνομά σου, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου

«Doamne, Dumnezeuul nostru [Dn 9, 15], Cel ce pe Tine Însuți Te-ai pus înainte [Rm 3, 25] miel fără prihană [1 Ptr 1, 19] pentru viața lumii [In 6, 51], caută spre noi și spre pâinea aceasta și spre potirul acesta și fă-le preacuratul Tău Trup și scumpul Tău Sânge, spre împărtășirea sufletelor și a trupurilor noastre. Că s-a sfințit și s-a proslăvit preacinstul și de mare cuviință [Numele Tău, al Tatălui și al

Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων]»¹⁰.

Fiului și al Sfântului Duh, acum și pururea și în vecii vecilor]».

Această rugăciune, care conține un evident sens epicletic, este de proveniență orientală și nu se găsește în redactarea constantinopolitană a CHR¹¹. Ea se aseamănă foarte mult cu „Rugăciunea punerii-înainte” din VAS alexandrină și cu cea din Liturghia alexandrină a Sfântului Marcu (=MARC) din Codicele *Vat. Gr. 2281* (începutul sec. al XIII-lea). Rugăciunea din acest codice o găsim, cu câteva modificări, și în *Codex Rossano (Vat. Gr. 1970, sec. al XII-lea)* înainte de Anafora MARC. Redăm mai jos textul celor variantelor amintite mai sus:

MARC (*Vat. Gr. 2281*, anno 1207):

«Ὁ ἱερεὺς εὐχὴν τῆς προθέσεως. Δέσποτα Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ συνάναρχος υἱὸς τοῦ ἀνάρχου πατρὸς καὶ πνεύματος ἁγίου, ὁ προθεὶς ἑαυτὸν ἄμνον ἄμωνον ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς, δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε, φιλόανθρωπε ἀγαθέ, ἐπίφανον, Κύριε, τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ ἐπὶ τὸ ποτίριον τοῦτο εἰς μεταποίησιν τοῦ ἀχράντου σώματος καὶ τοῦ τιμίου σου αἵματος, ἐν οἷς σε ὑποδέχεται τράπεζα παναγία, ἱερατικὴ ὑμνωδία, ἀγγελικὴ χοροστασία, εἰς μετάληψιν ψυχῶν καὶ σωμάτων. Χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς»¹².

«Preotul <zice> Rugăciunea punerii-înainte

Stăpâne Doamne Iisuse Hristoase, Fiul cel împreună- fără-de-început al Tatălui celui fără-de-început și Duhului Sfânt, Cel ce pe Tine Însuți Te-ai pus înainte miel fără prihană pentru viața lumii, rugămu-Te și Te chemăm, Bunule Iubitorule de oameni, arată, Doamne, fața Ta peste pâinea aceasta și peste potirul acesta, prefăcându-le în Preacuratul Tău Trup și Scumpul Tău Sânge, întru care pe Tine Te primește întru-tot-sfânta masă cântarea preoțească, dănțuirea îngerească, spre împărțășirea sufletelor și trupurilor. Cu harul și îndurările».

MARC (*Vat. Gr. 1970, sec. al XII-lea*), înainte de Anafora:

¹⁰ S. PARENTI, E. VELKOVKA, *L'Euclologio Barberini gr. 336*, pp. 24-25; F.E. BRIGHTMAN, *Liturgies Eastern and Western*, p. 309, 8-16 (coloana dreaptă); I.I. ICĂ JR., *Canonul Ortodoxiei...*, p. 921.

¹¹ André JACOB, „La tradition manuscrite de la liturgie de S. Jean Chrysostome (VIIIe-XIIe siècles)”, în: *Eucharisties d'Orient et d'Occident. II. Semaine liturgique de l'Institut Saint-Serge*, coll. Lex orandi 47, Éditions du Cerf, Paris, 1970, pp. 116 ff, 135 ff; André JACOB, *Histoire du formulaire grec de la liturgie de Saint Jean Chrysostome*, thèse présentée pour l'obtention du grade de docteur en philosophie et lettres, Université catholique de Louvain. Faculté de philosophie et lettres, Louvain, 1968, pp. 74-85.

¹² Charles Anthony SWAINSON, *The Greek Liturgies Chiefly from Original Authorities*, At the University Press, Cambridge, 1884, pp. 2-4.

«Ὁ ἱερεὺς λέγει εὐχὴν τῆς προθέσεως.

Δέσποτα Ἰησοῦ Χριστέ, Κύριε, ὁ συνάναρχος Λόγος τοῦ ἀνάρχου Πατρὸς καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, ὁ μέγας ἀρχιερεὺς, ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς καὶ ἀναγαγὼν ἐκ φθορᾶς τὴν ζωὴν ἡμῶν, ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀμνὸν ἁμῶν ὑπὲρ τῆς του κόσμου ζωῆς, δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε, Κύριε φιλόνηρωπε, ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ ἐπὶ τὰ ποτήρια ταῦτα, ἃ ἡ παναγία τράπεζα ὑποδέχεται, δι' ἀγγελικῆς λειτουργίας καὶ ἀρχαγγελικῆς χοροστασίας καὶ ἱεραρχικῆς ἱερουργίας, εἰς σὴν δόξαν καὶ ἀνακαινισμόν τῶν ἡμετέρων ψυχῶν, χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς καὶ φιλανθρωπία τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ, δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ σοὶ [ἡ] δόξα καὶ τὸ κράτος»¹³.

VAS alexandrină (ms. *Copt. Gr. 20*; sec. al XIV-lea):

«Εὐχὴ ἐπίκλησις¹⁵.

Δέσποτα Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ συναίδιος λόγος τοῦ ἀνάρχου σου πατρὸς καὶ πνεύματος ἁγίου, ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς καὶ προθεῖς σωαντὸν ἀμνὸν ἁμῶν ὑπὲρ τῆς του κόσμου ζωῆς, δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε, φιλόνηρωπε ἀγαθέ Κύριε, ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τὸν ἄρτον

«Preotul zice Rugăciunea punerii înainte

Stăpâne Iisuse Hristoase, Doamne, Cuvântul Cel împreună- fără-de-început al Tatălui celui fără-de-început și Duhului Sfânt, Arhiepiscopul cel Mare, Pâinea cea din cer coborâtă și Care a ridicat din moarte viața noastră, care pe Tine Însuți Te-ai dat miel fără prihană pentru viața lumii, rugămu-Te și Te chemăm, Iubitorele de oameni Doamne, arată fața Ta peste pâinea aceasta și peste potirele acestea, pe care întru-tot-sfânta masă le primește, prin îngereasca liturghie și arhanghelică dănțuire și preoțească slujire, spre a Ta slavă și înnoirea sufletelor noastre; cu harul și cu îndurărilor și iubirea de oameni ale Unuia-Născut Fiului Tău, prin care și cu Care Ție slavă și puterea»¹⁴.

«Rugăciunea invocării

Stăpâne Doamne Iisuse Hristoase, Cuvântul cel deopotrivă veșnic al Tatălui celui fără-de-început și Duhului Sfânt, Pâinea cea din cer coborâtă și <Care> Te-ai pus înainte pe Tine Însuți miel fără prihană pentru viața lumii, rugămu-Te și Te chemăm, Bunule, Iubitorele de oameni Doamne, arată fața Ta peste pâinea aceasta și

¹³ C.A. SWAINSON, *The Greek Liturgies...*, pp. 26-28.

¹⁴ Formula doxologică adresată Tatălui este nepotrivită în acest context.

¹⁵ Titlul „Εὐχὴ ἐπίκλησις”, care s-ar traduce „Rugăciune a invocării”, nu trebuie să ne inducă în eroare. Aici rugăciunea însoțește punerea-înainte a darurilor de la începutul Liturghiei (*Prothesis*).

τούτον καὶ ἐπὶ τὸ ποτίριον τοῦτο
<ὸ> προεθήκαμεν ἐν ταύτῃ τῇ
ἱερατικῇ τραπέζῃ, καὶ ἀγίαζον αὐτὰ
καὶ μεταποίησον, ἵνα ὁ μὲν ἄρτος
οὗτος γένηται εἰς τὸ ἅγιόν σου
σῶμα, τὸ δὲ ποτήριον σου αἷμα εἰς
ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Χάριτι καὶ
οἰκτιρμοῖς καὶ φιλόνοια τοῦ πατρὸς
καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, νῦν καὶ
ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν
αἰώνων, ἀμήν»¹⁶.

peste potirul acesta pe care le-am pus
înainte pe această sfântă masă și sfin-
țește-le pe ele și prefă-le pe ele, adică
pâinea aceasta să se facă Sfântul Tău
Trup și potirul acesta – Sângele Tău,
spre iertarea păcatelor. Cu harul și cu
îndurările și cu dragostea Tatălui și
Sfântului Duh, acum și pururea și în
vecii vecilor, amin».

VAS alexandrină – versiune coptă bohairică (ms. *Vat. copt. 17*, anno 1288), traducere latină:

«Oratio prologi (προοίμιον) panis et
calicis

Dominator Domine Iesu Christe
(Ἰησοῦς Χριστός), comes aeternae
(ἀίδιος) et Verbum (λόγος) impolluti
Patris et Spiritus (πνεῦμα) sancti; tu
enim (γάρ) es panis vivus, qui descen-
dit e caelo et primus fuisti ponens te
agnum immaculatum pro (lit. super)
vita mundi (κόσμος). Oramus et pre-
camur tuam bonitatem (ἀγαθός), ama-
torhominum, manifesta tuum vultum
super hunc panem et super hunc cali-
cem, quos posuimus super hanc men-
sam (τράπεζα) sacerdotalem (ἱερα-
τικῇ) tuam; benedic eos, sanctifica
(ἀγιάζω) eos, purifica eos et mutare
eos, ut hic panis quidem (μὲν) fiat
tuum corpus (σῶμα) sanctum, mixtio
autem (δέ) quae est in hoc calice tuus
sanguis pretiosus, et fiant nobis omni-
bus in communionem (μετάληψις) et
sanationem et salutem (σωτηρία) nos-

«Rugăciunea de pregătire a pâinii și
potirului

Stăpâne Doamne Iisuse Hristoase, Cel
deopotrivă veșnic și Cuvântul nepătat
al Tatălui și Duhului Sfânt; că Tu ești
Pâinea Vieții Care S-a pogorât din cer
și Cel Dintâi Te-ai pus pe Tine Înșuți
miel fără prihană pentru viața lumii.
Rugămu-Te și cerem a Ta bunătate,
Iubitorule de oameni, arată fața Ta
peste pâinea aceasta și peste potirul
acesta, pe care le-am pus pe această
sfântă masă a Ta; binecuvintează-le pe
ele, sfințește-le, curățește-le și le prefă,
adică pâinea aceasta facă-se Sfânt
Trupul Tău, iar ceea ce este amestecat
în potirul acesta – Scump Sângele
Tău, și să ne fie nouă tuturor spre
împărtașirea și tămăduirea și mântui-
rea sufletelor noastre și trupurilor
noastre și duhurilor noastre. Că Tu
ești Dumnezeu nostru, Căruia slavă se
cuvine și puterea, împreună cu Tatăl
Tău cel Bun și cu Duhul Sfânt, Cel de-

¹⁶ Hugh G. Evelyn WHITE, *The Monasteries of the Wadi 'n Natrûn, Part I: New Coptic Texts from the Monastery of Saint Macarius*, The Metropolitan Museum of Art, Egyptian Expedition, New York, 1926 [reeditare: Arno Press, New York, 1973], p. 202.

trarum animarum et nostrorum corporum (σῶμα) et nostrorum spiritum (πνεῦμα). Tu enim es noster Deus, quem gloria decet (πρέπω) et potestas cum tuo Patre bono (ἀγαθός) et Spiritu (πνεῦμα) sancto, vivifico et consubstantiali (ὁμοούσιος) tibi, nunc»¹⁷.

viață-Făcător și deoființă cu Tine, acum...».

Chiar dacă există diferențe între aceste rugăciuni și cea italo-grecescă din *Barberini Gr. 366*, structura lor este aceeași. În rugăciunea din CHR din *Barberini Gr. 336* trei sunt diferențele esențiale în raport cu textele din MARC și VAS alexandrină: absența verbelor de cerere „δέομαι” și „παρακαλέω”, înlocuirea expresiei «ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου» cu simplul verb „ἔφιδε” și prezența complementului „ἐφ’ ἡμῶς” înainte de referirile la artos și la potir. Dintre toate cele patru variante, redacția din CHR pare cea mai veche, dând dovadă de o simplitate arhaică. În cadrul evoluției MARC, rugăciunea este întâlnită în sec. al XII-lea înainte de Anafora, trecând mai apoi la începutul Liturghiei¹⁸.

Rugăciunea italo-grecescă „a Prothesis-ului” din *Barberini Gr. 336* se găsește și în filele *Evhologhionului slav de Sinai* (sec. al XI-lea)¹⁹, fiind însă atribuită Sf. Vasile cel Mare, fapt care demonstrează că redactorul *Evhologhionului* era conștient de proveniența egipteană a rugăciunii și de legătura cu VAS alexandrină²⁰.

Este rugăciunea italo-grecescă „a Prothesis-ului” o veche epicleză egipteană?

Pentru a explica originea caracterului epicletic al Rugăciunii „Prothesis-ului” din CHR, MARC și VAS alexandrină, Hieronymus Engberding, în studiul său despre textul MARC²¹, recurge la ms. *British Museum Or. 3580A*. Acest codice conține un fragment de Anafora în dialect sahidic²². Redăm mai jos traducerea latină a acestui fragment, realizată de A. Jacob:

¹⁷ A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, p. 78.

¹⁸ Pentru o perioadă ea a stat și după „Rugăciunea Trisaghionului”. Vezi: William Hugh Clifford FRENCH, „The Greek Manuscripts from the Cathedral of Qasr Ibrim”, în: *Le Muséon*, 89 (1976), pp. 45-46, apud: Stefano PARENTI, „Influssi italo-greci nei testi eucaristici bizantini dei Fogli Slavi del Sinai (XI sec.)”, în: *Orientalia Christiana Periodica*, 57 (1991), p. 170.

¹⁹ Jean FRČEK, *Euchologium Sinaiticum: Texte slave avec sources grecques et traduction française*, coll. Patrologia Orientalis 25.3, Firmin-Didot, Paris, 1939, pp. 606-609.

²⁰ A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, pp. 74-85, 199.

²¹ Hieronymus ENGBERDING, „Neues Licht über die Geschichte des Textes der ägyptischen Markusliturgie”, în: *Oriens Christianus*, 40 (1956), pp. 51-68.

²² Textul sahidic este editat în: Walter Ewing CRUM, *Catalogue of the Coptic Manuscripts of the British Museum*, British Museum, London, 1905, pp. 35-36.

«...confitemur (ὁμολογέω) tuam ressurectionem (ἀναστάσις) et tuam ascensionem (ἀνάληψις) et petimus (αἰτέω) a te ut reveles tuum vultum super hunc panem et hunc calicem (ποτήριον).

Hosanna.

Epiclesis (ἐπίκλησις).

Rogamus et obsecramus (παρακαλέω) te, bone (ἀγαθός), ut mittas tuum Spiritum (πνεῦμα) sanctum et paraclitum (παράκλητος) e caelis super hunc panem et id quod in hoc calicem...fiat...Deus et noster rex et noster salvator (σωτήρ) Iesus Christus (Ἰησοῦς Χριστός), in vitam et remissionem omni qui sumet ex eo.

Et id quod est in hoc calice (ποτήριον) ut fiat tuus sanguis pretiosus, tu, noster Dominus et noster salvator (σωτήρ) Iesus Christus (Ἰησοῦς Χριστός), in vitam et remissionem omni qui sumet ex eo.

Hoc est in veritate.

Rogamus et obsecramus (παρακαλέω) te...»²³.

«...mărturisim Învierea Ta și Înălțarea Ta și Te rugăm dar ca să arăți fața Ta peste pâinea aceasta și peste potirul acesta.

Osana.

Epicleza.

Rugămu-Te și Te chemăm pe Tine, Bunule, ca să trimiți din cer pe Duhul Său cel Sfânt și Mângâietor peste pâinea aceasta și peste ceea ce este în potirul acesta ..., facă-se... , Dumnezeu și Domnul nostru și Mântuitorul nostru Iisus Hristos, spre viața și iertarea a tot cel ce ia din El.

Și ceea ce este în potirul acesta să se facă Scump Sângele Tău, Tu, Domnul nostru și Mântuitorul nostru Iisus Hristos, spre viața și iertarea a tot cel ce ia din El.

Aceasta este în adevăr.

Rugămu-Te și Te chemăm...».

În fragmentul de mai sus este vorba de două epicleze suprapuse: una hristologică și alta pnevmatologică. Aceasta din urmă o completează pe cea dintâi, mai veche, din care nu s-a păstrat decât prima parte. Observăm că rugăciunea este adresată lui Hristos, ca în cazul rugăciunii epicletice a Prothesis-ului și al variantelor ei. Pasajele «[reveles] tuum vultum super hunc panem et hunc calicem» și «Rogamus et obsecramus te, bone», care se regăsesc și în rugăciunile din MARC și VAS alexandrină sub forma «ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ ἐπὶ τὸ ποτήριον τοῦτο» și «δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε, φιλόανθρωπε ἀγαθέ», l-au determinat pe H. Engberding să presupună o origine comună a acestor rugăciuni, pe care el a găsit-o în epicleza MARC, al cărei text îl redăm mai jos:

«...καὶ δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε, φιλόανθρωπε ἀγαθέ [subl. ns.],

«...și Te rugăm și Te chemăm pe Tine, Bunule, Iubitorele de oameni,

²³ A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, p. 82.

ἐξαπόστειλον ἐξ ὕψους ἁγίου σου, ἐξ ἐτοίμου κατοικητηρίου σου, ἐκ τῶν ἀπεριγράπτων κόλπων σου, αὐτὸν τὸν παράκλητον, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας τὸ ἅγιον, τὸ κύριον καὶ ζωοποιόν, τὸ ἐν νόμῳ καὶ προφήταις καὶ ἀποστόλοις λαλήσαν, τὸ πανταχοῦ παρὸν καὶ τὰ πάντα πληροῦν ἐνεργοῦν τε αὐτεξουσίως καὶ οὐ διακονοκῶς ἐφ' οὓς βούλεται τὸν ἁγιασμὸν εὐδοκίᾳ τῇ σῆι, τὸ ἀπλοῦν τῇ φύσει, τὸ πολυμερὲς τὴν ἐνέργειαν, τὴν τῶν θείων χαρισμάτων πηγὴν, τὸ σοὶ ὁμοούσιον τὸ <ἐκ σοῦ> ἐπορευόμενον, τὸ σύνθρονον τῆς βασιλείας σου καὶ τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ, τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ καὶ σωτήρος ἡμῶν καὶ παμβασιλέως ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· *ἐπίδε ἐφ' ἡμᾶς καὶ <ἐξαπόστειλον> ἐπὶ τοὺς ἄρτους τούτους καὶ ἐπὶ τὰ ποτήρια ταῦτα* [subl. ns.] τὸ Πνεῦμά σου τὸ Ἅγιον ἵνα αὐτὰ εὐλογῆσῃ καὶ ἁγιάσῃ καὶ τελειώσῃ ὡς παντοδύναμος θεός, καὶ ποιῆσῃ τὸν μὲν ἄρτον σῶμα, τὸ δὲ ποτήριον αἷμα τῆς καινῆς διαθήκης αὐτοῦ τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ καὶ σωτήρος καὶ παμβασιλέως Ἰησοῦ Χριστοῦ ἵνα γένωνται πᾶσιν ἡμῖν τοῖς αὐτῶν μεταλαμβάνουσιν...»²⁴.

Ca în cazul ms. *British Museum Or. 3580A*, și aici este vorba de îmbinarea a două epicleze: una pneumatologică, și o alta, mai veche, hristologică, adaptată în așa fel încât să facă loc celei dintâi²⁵. Regăsim în textul de mai sus pasajul «δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμέν σε, φιλόανθρωπε ἀγαθέ», comun variantelor din MARC, VAS alexandrină și din Anaforaua sahidică, precum și construcția «ἐφιδε

trimite din înălțimea Ta cea sfântă, din locașul cel gătit al Tău, din sânurile Tale cele cu neputință a fi scrise împrejur, pe Însuși Mângâietorul, Duhul Adevărului, Cel Sfânt, Domnul de-viață-Făcătorul, Care a grăit în lege, în proroci și în apostoli, Care pretutindenea este și pe toate le plinește și lucrează, ca un Stăpân, iar nu ca un slujitor, peste cine voiește sfințirea cu a Ta bunăvoină, Cel simplu prin fire, Izvorul darurilor dumnezeiești, Cel deofințit cu Tine, Care din Tine purcede, Care șade pe scaunul Împărăției Tale și a Fiului Tău Cel Unul-Născut, Domnul și Dumnezeu și Mântuitorul nostru și peste-toate-Împăratul nostru Iisus Hristos; caută spre noi și <trimite> peste pâinile acestea și peste potirele acestea pe Duhul Tău cel Sfânt, ca să le binecuvinteze și să le sfințească și să le desăvârșească, ca un Atotputernic Dumnezeu, și să facă pâinea Trup și potirul Sângele Noului Testament al Însuși Domnului și Dumnezeului și Mântuitorului și al peste-toate-Împăratului Iisus Hristos, ca să fie nouă tuturor, celor ce ne împărtășim...».

E
O
L
O
G
I
C
E

²⁴ F. E. BRIGHTMAN, *Liturgies Eastern and Western*, pp. 133-134; vezi: A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, pp. 83-84.

²⁵ A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, pp. 84-85.

ἐφ' ἧμᾶς καὶ ἐπὶ τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ ἐπὶ τὸ ποτῖριον τοῦτον», ce se regăsește identic în Rugăciunea epicletică „a Prothesis-ului” din Barberbini Gr. 336. A doua parte a epiclezei hristologice din MARC a fost înlocuită cu cea pnevmatologică, inspirată din IAC²⁶: «αὐτὰ εὐλόγησι καὶ ἀγίασι» etc. Aceeași parte lipsește și din Anaforaua sahidică. În opinia lui H. Engbberding, susținută și de A. Jacob, părțile lipsă din cele două epicleze sunt, în mare parte, identice cu „Rugăciunea punerii-înainte” din CHR (*Barberini Gr. 336*).

Așadar, Rugăciunea italo-grecească „a Prothesis-ului” pare a fi vechea epicleză hristologică egipteană de după anamneza Anaforalei MARC²⁷. Transformarea acestei epicleze în rugăciune „a punerii-înainte” s-a făcut tot în spațiul egiptean, de unde a trecut și în cel italo-grecesc, fiind integrată în formularul CHR²⁸, care nu avea până atunci o astfel de rugăciune.

Faptul că rugăciunea italo-grecească „a Prothesis-ului” din CHR ar fi o epicleză egipteană primitivă este contestat de Geoffrey J. Cuming, care consideră îndoielnică ipoteza lui H. Engberding. Din punctul său de vedere, cel mai probabil, secțiunea din „Rugăciunea punerii-înainte” din CHR care începe de la «ἔφιδε» ar fi fost mutată în cadrul Anaforalei grecești a MARC, decât invers. Cuming atrage atenția asupra faptului că în variantele rugăciunii din *ms. Vat. Gr. 1970* (înainte de Anafora) și din redacția medievală etiopiană a Anaforalei MARC din *ms. Vat. aeth. 95*, pasajul referitor la prefacerea pâinii și a vinului în Trupul și Sângele lui Hristos este, în mod surprinzător, omis. Astfel, Cuming consideră că sensul epicletic este mai accentuat atunci când rugăciunea este folosită în cadrul Prothesis-ului decât înainte de Anafora, fapt care ar sugera că poziția din urmă este secundară²⁹.

În sfârșit, René Coquin, deși admite că rugăciunea „epicletică” a Prothesis-ului are „o savoare arhaică aparte” („une singulière saveur d'antiquité”), afirmă totuși că, din cauza numeroaselor variante textuale și a poziționării diferențiate în cadrul unor documente liturgice, nici textul original și nici locul ei original nu pot fi determinate cu exactitate³⁰.

Rugăciunea italo-grecească „a Prothesis-ului” în cadrul Liturghiei Darurilor mai înainte sfințite (= LDIS)

În *Cod. Ambros. Gr. 276* (sec. al XIII-lea), la începutul LDIS, găsim rugăciunea italo-grecească „a punerii-înainte” din CHR, purtând titlul „Ἡ εὐχή τοῦ ποτηρίου” („Rugăciunea potirului”). Aceasta este copiată de o a doua mână, dar

²⁶ H. ENGBERDING, „Neues Licht über di Geschichte...”, pp. 66-67.

²⁷ A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, p. 85.

²⁸ Vezi: A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, p. 85.

²⁹ Geoffrey CUMING, *The Liturgy of St Mark*, coll. *Orientalia Christiana Analecta* 234, Pontificium Institutum Studiorum Orientalium, Roma, 1990, pp. 85-86.

³⁰ René-Georges COQUIN, „L'anaphore alexandrine de saint Marc”, în: *Eucharisties d'Orient et d'Occident*, II, p. 79.

în aceeași epocă cu scrierea principală. Textul rugăciunii a suferit câteva modificări, fiind adaptat cadrului LDIS:

«Ἡ εὐχή τοῦ ποτηρίου.
Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ προθεὶς
ἑαυτὸν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς
καὶ σωτηρίας, ἔπιθε ἐφ' ἡμᾶς τοὺς
ἀναξιλοὺς δούλους σου καὶ ἐπὶ τὸ
ποτήριον τοῦτο, καὶ ποιήσον αὐτὸ
τίμιόν σου καὶ ἅγιον αἷμα εἰς ἴασιν
ψυχῶν καὶ σωμάτων. Ὅτι σὺ εἶ
ἀγιάζων τὰ σύμπαντα, Χριστέ ὁ
Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν
ἀναπέμπομεν»³¹.

«Rugăciunea potirului.
Doamne, Dumnezeuul nostru, Cel ce
pe Tine Însuți Te-ai pus înainte spre
viața și mântuirea lumii, caută spre
noi, nevrednicii robii Tăi, și spre poti-
rul acesta și îl fă pe el Scumpul și
Sfântul Tău Sânge, spre tămăduirea
sufletelor și trupurilor. Că Tu ești Cel
ce sfințești toate, Hristoase Dumne-
zeul nostru, și Ție slavă înălțăm».

Într-o formă puțin diferită, rugăciunea se găsește și în cadrul LDIS din ms. *München Gr. 540* (an 1416)³².

Rugăciunea italo-grecescă „a punerii-înainte” în cadrul Liturghiei Sfântului Petru (=PETR)

Multe manuscrise care conțin PETR au ca rugăciune „a Prothesis-ului” vechea rugăciunea italo-grecescă din CHR. În opinia lui A. Jacob, tocmai caracterul ei epicletic a făcut-o preferabilă pentru PETR față de rugăciunea constantinopolitană din VAS³³. Manuscrisele care conțin rugăciunea italo-grecescă sunt:

– *Grott. Γ.β. VII* (sec. al X-lea); este dat doar incipitul rugăciunii: «Εὐχή λεγομένη ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ ἀποθεμένους τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ προθεὶς ἑαυτὸν ἅμωνον»³⁴;

– *Vat. Gr. 1970* (=Cod. Rossano, sec. al XII-lea): «Εἶτα ποιεὶ εὐχὴν τῆς προθέσεως· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ προθεὶς ἑαυτὸν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς...»³⁵.

³¹ A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, pp. 201-202. Despre sfințirea potirului la LDSI, a se vedea: Nikolai USPENSKY, *Slujba de seara în Biserica Ortodoxă*, trad. Cezar Login, Ed. Patmos, Cluj-Napoca, 2008, pp. 243-263; Michel ANDRIEU, *Immixtio et consecratio. La consécration par contact dans les documents liturgiques du moyen âge*, Picard, Paris, 1924, pp. 196-216; Stefanos ALEXOPOULOS, *The Presanctified Liturgy in the Byzantine Rite : A Comparative Analysis of Its Origins, Evolution, and Structural Components*, coll. Liturgia condenda 21, Peeters, Leuven, 2009, pp. 257-263.

³² A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, p. 202.

³³ A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, pp. 199-200.

³⁴ Humphrey William CODRINGTON, *The Liturgy of Saint Peter*, coll. Liturgiegeschichtliche Quellen. und Forschungen 30, Aschendorf, Münster, 1933, p. 130.

³⁵ H. CODRINGTON, *The Liturgy of St. Peter*, p. 137.

După PETR din ms. *Vat. Gr. 1970* există o serie de copii precum: *Ottob. Gr. 189* (anno 1575)³⁶, *Vat. Borghes. Ser. I, 506* (anno 1581)³⁷ și *Par. Gr. 322* (anno 1585)³⁸.

– *Ottob. Gr. 384* (anno 1581); aici „Rugăciunea Prothesis-ului” ocupă același loc ca *offertorium*-ul missei latine. Partea epicletică este însă înlocuită cu rugăciunea: «Veni, sanctificator, omnipotens aeterne Deus et benedic hoc sacrificium tuo sancto nomini praeparatum», din vechiul *offertorium* roman, probabil din cauza problemelor teologice pe care le-ar fi putut ridica. Drept urmare referirea la pâine și la potir a fost exclusă. Ecfonismul este identic cu cel din *Barberini Gr. 336*. Iată textul rugăciunii:

«Κυριε ο θεος ημων ο προθεις
εαυτ(ων) αμνον αμωνον υπερ της
του κοσμου ζωης και σωτηριας και
αφεσεως των αμαρτιων ημων επιδε
εφ ημας και ελθε παντοδυναμε
αιωνιε θεε ευλογησον (☩)³⁹ την
θυσιαν ταυτην τω αγιω ονοματος
σου παρασκευασθησαν οτι ηγησασθαι
και δεδοξασθαι το παντιμον και
μεγαλοπρεπες ονομα σου πατρος
και του υιου και του αγιου
πνευματος»⁴⁰.

«Doamne, Dumnezeuul nostru, Cel ce
pe Tine Însuți Te-ai pus înainte miel
fără prihană pentru viața și mântuirea
lumii și pentru lăsarea păcatelor
noastre, caută spre noi și vino, Sfinți-
torule, Atotputernice, Veșnice Dum-
nezeule, și binecuvintează (☩) jertfa
aceasta gătită Numelui Tău celui
sfânt. Că s-a sfințit și s-a proslăvit
preacinstul și de mare cuviință Nu-
mele Tău, al Tatălui și al Fiului și al
Sfântului Duh».

Aceeași rugăciune se regăsește un pic mai jos în ms., precedată de indicația «ο ιερευς λεγει επι την θυσιαν και επι το ποτηριον. λεγει την ευχην· Κυριε ο θεος ημων...»⁴¹.

Trecerea rugăciunii constantinopolitane „a punerii-înainte” din VAS în CHR

În timpul „revoluției” liturgice din secolul al XI-lea, CHR devine principalul formular liturgic, preluând o serie de rugăciuni din VAS, printre care și „Rugăciunea punerii-înainte”. Totuși, în Italia meridională, acest fapt nu a împiedicat folosirea în continuare a vechii Rugăciuni italo-grecești la Prothesis până prin veacul al XVI-lea.

³⁶ Vezi: H.CODRINGTON, *The Liturgy of St. Peter*, p. 137, sigla O.

³⁷ Vezi: H.CODRINGTON, *The Liturgy of St. Peter*, p. 137, sigla Bgh.

³⁸ Vezi: H.CODRINGTON, *The Liturgy of St. Peter*, p. 137, sigla P 322.

³⁹ Semn de binecuvântare cu mâna în chipul Crucii.

⁴⁰ H. CODRINGTON, *The Liturgy of St. Peter*, pp. 168-169.

⁴¹ H. CODRINGTON, *The Liturgy of St. Peter*, pp. 169-170.

Astfel, Rugăciunea „Dumnezeule, Dumnezeul nostru...”, specifică VAS, și-a făcut loc în CHR, ocupând inițial o poziție secundară. De exemplu, în ms. *Mes. Gr. 160* (sec. al XI-lea), rugăciunea epicletică a CHR este urmată de incipitul rugăciunii din VAS, care este precedată de mențiunea: „Altă rugăciune”, urmând o trimitere la VAS⁴². La fel, în formularul VAS din același manuscris, după tradiționala „Rugăciune a punerii-înainte” este inserat incipitul rugăciunii din CHR. Alte codice în care cele două rugăciuni apar împreună sunt: versiunea arabă a CHR a lui Bacha⁴³ (sec. al XI-lea), *Grott. Γ. β. VIII* (sec. al XII-lea)⁴⁴, *Vat. Gr. 2005* (cca. 1197-1211)⁴⁵, *Vat. Gr. 2012* (sec. XV-XVI)⁴⁶, ediția erasmiană a CHR⁴⁷ (an 1537).

⁴² A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, p. 188.

⁴³ Constantin BACHA, „Notions générales sur les versions arabes de la liturgie de s. Jean Chrysostome suivies d'une ancienne version inédite”, în: C. BACHA (ed.), *Χρυσοστομικά: Studi e ricerche intorno a S. Giovanni Crisostomo*, Libreria Pustet, Roma, 1908, pp. 410 (arabă) și 442 (franceză). Aici „Rugăciunea Prothesis-ului” italo-grecescă are rol de „Rugăciune a tămâii”!

⁴⁴ Marco MANDALÀ, *La protesi della liturgia nel rito bizantino-greco*, Scuola tipografica italo-orientale S. Nilo, Grottaferrata, 1935, p. 114. În acest manuscris Rugăciunea epicletică specifică CHR are un rol principal.

⁴⁵ În acest manuscris rugăciunea constantinopolitană „Dumnezeule, Dumnezeul nostru...” este așezată după umplerea potirului și „Rugăciunea tămâii”. Urmează apoi acoperirea darurilor și rugăciunea italo-grecescă, ce se rostește înaintea Sfintei Mese, având următorul conținut: «Εὐχή λεγομένη ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ προθεὶς ἑαυτὸν ἄμνὸν ἄμωνον ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς καὶ σωτηρίας, ἔφριδε ἐφ' ἡμᾶς τοὺς ἀναξίους δούλους σου, καὶ ἐπὶ τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ ἐπὶ τὸ ποτίριον τοῦτο, καὶ ποιήσον αὐτὰ ἄχραντὸν σου σῶμα καὶ τίμιόν σου αἷμα εἰς μετάληψιν καὶ ἁγιασμόν ψυχῶν τε καὶ σωμάτων. Ὅτι ἡγιασται; vezi: A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, pp. 407-409.

⁴⁶ A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, p. 198. În acest ms. rugăciunea specifică VAS este rostită la pregătirea primei părțicele (μέρις) de pâine euharistică, în timp ce rugăciunea epicletică italo-grecescă este folosită pentru a doua și are următoarele diferențe: «Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, [ὁ] ἐκουσίως καταδεξάμενος καὶ προθεὶς ἑαυτὸν ἄμνὸν ἄμωνον ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς καὶ σωτηρίας, ἔφριδε ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ ἐπὶ τὸ ποτίριον τοῦτο, καὶ ποιήσον αὐτὸν ἄχραντὸν σου σῶμα καὶ τίμιόν σου αἷμα εἰς μετάληψιν ψυχῶν καὶ σωμάτων. Ὅτι ἡγιασται καὶ δεδόξασται τὸ πάντιμον καὶ πανάγιον ὄνομά σου καὶ τοῦ ἀνάρχου σου Πατρός, καὶ τοῦ παναγίου καὶ ἀγαθοῦ καὶ ζωοποιοῦ Πνεύματος, νῦν καὶ αἰεί; vezi: S. PARENTI, „Influssi italo-greci...”, p. 163.

⁴⁷ Jacobi GOAR, *Εὐχολόγιον sive Rituale Graecorum complectens ritus et ordines Divinae Liturgiae, officiorum, sacramentorum, consecrationum, benedictionum, funerum, orationum etc. cuilibet personae, statui vel tempori congruos, juxta usum Orientalis Ecclesiae...*, editio secunda expurgata, et accuratior, Ex typographia Bartholomaei Javarina, Venetiis, 1730, p. 90. În această redacție, rugăciunea „Doamne, Dumnezeul nostru, Cel ce pe Tine Însuți...” este poziționată după așezarea pâinilor pe disc și turnarea vinului și a apei în potir, fiind precedată de invitația diaconală «Dominum procemur» (Domnului să ne rugăm) și spusă în taină («Oratio secreta»). Rugăciunea tradițională din VAS „Dumnezeule, Dumnezeul

În ceea ce privește tradiția slavă a CHR, rugăciunea italo-grecească „a punerii-înainte” se întâlnește până în secolul al XIV-lea, fiind cuprinsă în ms. *Moscova Sinod Slav. 345*⁴⁸. Astăzi, rugăciunea din VAS este comună celor două Liturghii bizantine.

Scopul Rugăciunii „punerii-înainte”

Scopul inițial al rugăciunii a fost acela de a însoți așezarea pâinii/pâinilor pe disc/discuri, fiind rostită de preot la skevofilakion, după cum putem vedea din exemplele de mai jos:

– *Cod. Barberini Gr. 336* (sec. al VIII-lea): «Εὐχή ἦν ποιεῖ ὁ ἱερεὺς ἐν τῷ σκευοφιλακίῳ ἀποτιθεμένου [sic!] τοὺς ἄρτους ἐν τῷ δίσκῳ»⁴⁹;

– *Cod. Grott. Γ. β. IV* (sec. al X-lea): «Εὐχή λεγομένη ἐν τῷ σκευοφιλακίῳ ἀποθεμένων τῶν ἄρτων τῆς προθέσεως ἐν τῷ δίσκῳ...ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν... *Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ προθεῖς ἑαυτὸν...*»⁵⁰;

– *Cod. Criptense Γ. β. VII* (sec. al X-lea): «Εὐχή γινομένη ἐν τῷ σκευοφιλακίῳ, ἀποτιθεμένου τοῦ πρεσβυτέρου τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἐν τῷ δίσκῳ»⁵¹;

– *Cod. Leningrad 226 (=Evhologionul lui Porfirie Uspenski; sec. al X-lea)*: «Εὐχή τῆς προθέσεως τῶν δώρων ἀποτιθεμένου τοῦ ἱερέως τὸν ἄρτον τῆς προθέσεως ἐν τῷ διακονικῷ»⁵²; urmează rugăciunea „Doamne Dumnezeu nostru, Cel ce pe Tine Însuți...”;

– *Ms. Sinai 962* (sec. XI-XII): «Εὐχή λεγομένη ἐν τῷ σκευοφιλακίῳ ἀποτιθεμένου τοῦ ἄρτου»⁵³;

– *Grott. Γ. β. VIII, f. 4^v* (sec. al XII-lea): «Εὐχή λεγομένη ἐν τῷ σκευοφιλακίῳ ἀποτιθεμένου τοῦ ἱερέως τοὺς ἄρτους ἐν τῷ δίσκῳ• *Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ προθεῖς...*»; f. 5: «Εὐχή τῆς προθέσεως• *Ὁ Θεός, ὁ Θεός ἡμῶν...*»⁵⁴;

---

nostru, Cel ce pâinea cea cerească...” este plasată după tămâierea și acoperirea darurilor, având titlul: „Oratio ad propositione ubi ponuntur sancta priusque inferatur ad altare, qui locus est in sinistra altaris”.

⁴⁸ Alexis PETROVSKI, „Histoire de la rédaction slave de la liturgie de S. Jean Chrysostome”, în: C. BACHA (ed.) *Χρυσοστομικά...*, p. 881, n. 2.

⁴⁹ S. PARENTI, E. VELKOVKA, *L'Euclologio Barberini gr. 336*, p. 1.

⁵⁰ M. MANDALĂ, *La protesi...*, p. 105.

⁵¹ M. MANDALĂ, *La protesi...*, p. 100.

⁵² Николай Фомич Красносельцев, *Сведения о некоторых литургических рукописях Ватиканской библиотеки с замечаниями о составе и особенностях богослужбных чиновослужбных чинопоследований, в них содержащихся, и с приложениями*, Типография Императорского Университета, Казань, 1885, p. 283.

⁵³ Алексей Афанасьевич Дмитриевский, *Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках Православного Востока*, томъ II, Типография Императорского Университета Св. Владимира, Киевъ, 1901, p. 64.

⁵⁴ M. MANDALĂ, *La protesi...*, p. 114.

– Barb. Gr. 393 (sec. al XII-lea): «Εὐχή τῆς προθέσεως τῶν ἄρτων• Ὁ Θεός, ὁ Θεὸς ἡμῶν...»⁵⁵;

– Cod. Patmos 105 (sec. al XIII-lea): «Εὐχή λεγομένη ἐν τῷ σκευοφιλακίῳ ἀποτιθεμένων τῶν ἄρτων• Ὁ Θεός, ὁ Θεὸς ἡμῶν...»⁵⁶.

Observăm că nu există o rugăciune pentru potir, ci „Rugăciunea punerii-înainte” privea doar binecuvântarea pâinii. Pentru ce nu există și o rugăciune de binecuvântare a potirului? Răspunsul poate fi doar ipotetic. În sec. al VI-lea, patriarhul Eutihie al Constantinopolului (552-565, 577-582), în scrierea sa *Sermo de paschate et de sacrosancta Eucharistia*, oferă prima mărturie constantinopolitană păstrată a Intrării Mari. Descriind momentul, Eutihie critică pe cei care au învățat poporul să cânte un imn psalmic atunci când liturghisitorii aduc la altar «pâinea punerii-înainte» (τὸν τῆς προθέσεως ἄρτον/*panis oblationis*) și «potirul de curând amestecat» (τὸ κερασθὲν ἀρτίος ποτήριον/*calix recenter temperatus*)⁵⁷.

Prin «potirul de curând amestecat», înțelegem că turnarea vinului și a apei în potir era amânată până înainte de Intrarea Mare⁵⁸. Este posibil ca în unele părți pregătirea potirului să se fi făcut în continuare înainte de transferul darurilor. Dacă este așa, atunci, la începutul Liturghiei, când se rostea „Rugăciunea punerii-înainte”, potirul era gol. La momentul Intrării Mari, diaconul mergea la skevofilakion, unde umplea potirul și apoi venea cu darurile la altar, fără a fi însoțit de către un preot care să spună o rugăciune și pentru potir. Aceasta practică poate fi urmărită până în sec. al XII-lea⁵⁹. Totuși, după *Istoria bisericească* a Sfântului Gherman, pregătirea darurilor, atât a pâinii, cât și a potirului, este plasată înainte de începutul Liturghiei⁶⁰. Un argument că nu peste tot potirul era amestecat la începutul Liturghiei îl putem lua din epistola adresată de un preot de parohie mitropolitului Ilie al II-lea al Cretei (cca. 1120), pe atunci rezident la Constantinopol, în care se spune:

«Καὶ γάρ τινες τῶν ἱερέων ἐνοῦντες τὸ ποτήριον ἐν τῇ προθέσει τῇ ἀγίῳ»⁶¹.

«Că unii preoți fac amestecarea potirului la sfânta punere-înainte».

⁵⁵ M. MANDALÀ, *La protes...*, p. 114.

⁵⁶ А.А. ДМИТРИЕВСКИЙ, *Описание...II*, p. 160.

⁵⁷ PG 86, 2400-2401.

⁵⁸ În acea perioadă acoperirea darurilor se făcea în acest moment de către diacon. Astfel, dacă potirul era umplut încă de la începutul Liturghiei, exista riscul de a cădea în el diferite insecte.

⁵⁹ Despre participanții la Intrarea Mare, a se vedea: R. TAFT, *The Great Entrance...*, pp. 293-296.

⁶⁰ I.-I. ICĂ jr., *De la Dionisie Areopagitul...*, pp. 262-263.

⁶¹ Vitalien LAURENT, „Le rituel de la proscomidie et le métropolit de Crète Élie”, în: *Revue des études byzantines*, 16 (1958), p. 131¹⁵⁹⁻¹⁶⁰.

Din sintagma «unii preoți fac amestecarea potirului la sfânta punere-înainte», putem înțelege că alții nu o făceau. Care este însă motivul amânării umplerii potirului? Se pare că, în unele zone, când se făcea «unirea» (ἕνωσις) potirului la Prothesis, era turnată apă caldă⁶². Astfel, motivul amânării putea fi prevenirea răcirii timpurii a potirului. Faptul că „Rugăciunea punerii-înainte” interesa doar pâinea este întărit de can. 12 din scrierile canonice (sec. X-XI) atribuite Sfântului Nichifor I, patriarhul Constantinopolului (806-815):

«Ὅτι οὐ χρὴ σφραγίδα ποιεῖν ἐν τῇ ἐϋχῇ τοῦ σκευοφιλακίου, ἐπὶ τὸ ἅγιον ποτήριον»⁶³. «Că nu trebuie făcută pecete [semnul Crucii, subl. ns.] la rugăciunea skevofilakionului, deasupra sfântului potir».

Poate oprirea pecetluirii potirului însemna, de fapt, interzicerea umplerii lui la Prothesis. Dacă însă prin pecetluire înțelegem gestul binecuvântării prin semnul Crucii, atunci interdicția referitoare la potir poate sugera că binecuvântarea pâinii era permisă, întrucât „Rugăciunea Prothesis-ului” viza inițial doar oferirea artosului. Aceasta rămâne totuși o ipoteză, întrucât majoritatea covârșitoare a manuscriselor nu conțin o astfel de indicație liturgică. Așadar, nu avem niciun gest și nicio formulă însoțitoare pentru al doilea element euharistic. Însă în versiunea armeană a CHR (sec. al XIII-lea⁶⁴), editată de G. Aucher, se indică turnarea în formă de cruce a vinului în potir, timp în care preotul zice o scurtă formulă:

«*Și atunci [preotul, subl. ns.] ia pâinea și o pune pe disc, zicând: [Întru, subl. ns.] Pomenirea Domnului nostru Iisus Hristos.*

Și, luând vinul, toarnă în formă de cruce în potir, zicând: Pentru pomenirea iconomiei mântuirii Domnului Dumnezeuului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos.

Diaconul aclamă: Iarăși pentru pace, Domnului să ne rugăm.

Adunarea: Doamne, miluiește. De trei ori.

Preotul: Doamne, Dumnezeul nostru, Cel ce pâinea cea cerească...»⁶⁵.

Poate fi însă considerată rugăciunea italo-grecescă din CHR drept rugăciune de binecuvântare și a potirului? În primul rând, această rugăciune nu este de origine constantinopolitană, ci egipteană și poate o veche epicleză alexandrină. În al doilea rând, nepotrivirea ei în acest moment este scoasă în evidență de rubrica

⁶² V. LAURENT, „Le rituel de la proscomidie...”, pp. 131-133¹⁵⁵⁻¹⁹⁹ și p. 135^{269-279, 286-291}.

⁶³ PG 100, 856.

⁶⁴ Deși Aucher consideră traducerea armeană a CHR ca provenind din sec. al VIII-lea, ea nu poate fi datată mai devreme de secolul al XIII-lea (vezi: Juan MATEOS, *La célébration de la parole dans la liturgie byzantine: étude historique*, coll. Orientalia Christiana Analecta 191, Pontificium Institutum Studiorum Orientalium, Roma, 1971, p. 32, n. 37).

⁶⁵ Giovanni AUCHER, „La versione armena della Liturgia di S. Giovanni Crisostomo”, în: C. BACHA (ed.), *Χρυσοστομικά...*, pp. 372-373 (trad. ns.).

din *Cod. Leningrad 226*, care spune că rugăciunea se rostește când «preotul pune pâinea punerii-înainte în diaconicon»⁶⁶, fără a face vreo referire la potir.

În *Cod. Mess. Gr. 160* (sec. al XI-lea, regiunea Messina sau Reggio), formula rostită la turnarea vinului în potir poartă titlul „Rugăciunea potirului”⁶⁷; totuși, nu este vorba de o rugăciune propriu-zisă, ci de versetul scripturistic: «Unul din ostași cu sulița a împuns coasta Lui și îndată a ieșit sânge și apă» (*In* 19, 34).

În versiunea georgiană a CHR din ms. *Sin. georg. 89* (sec. al XI-lea) se indică:

«*Quando autem vinum calici infundet sacerdos, crucem describat et dicat: Lancea transfixum-est latus tuum, Christe Deus noster, et quo degressus-est sanguis et aqua, unde nobis dedit credentibus incorruptibilitatem*»⁶⁸.

«*Iar când preotul toarnă vinul în potir, face semnul Crucii și zice: Sulița a străpuns coasta Ta, Hristoase Dumnezeu nostru, și astfel a izvorât sânge și apă, de unde s-a dat nouă, celor ce credem, nesticăciunea.*»

Asemenea și ms. *Vat. Gr. 2005* (cca. 1197-1211) conține o formulă de binecuvântare a vinului înainte ca acesta să fie turnat în potir:

«Σφραγίζων δὲ τὸ νῆμα λέγει·
Ἔνωσις πνεύματος ἁγίου, ἀμήν»⁶⁹.

«Și pecetluind [cu semnul Crucii, n.ns.] vinul, zice: Unirea Sfântului Duh, amin».

La punerea-înainte preotul rostește rugăciunea „Dumnezeule, Dumnezeu nostru”, în vreme ce rugăciunea italo-grecescă „Doamne, Dumnezeu nostru, Cel ce pe Tine Însuși” apare la urmă cu titlul: „Εὐχὴ λεγομένη ἔμπροσθεν τοῦ θουιαστηρίου” (Rugăciunea ce se spune înaintea altarului). Formula de binecuvântare – «Unirea Sfântului Duh» – este de origine palestiniană, fiind menționată pentru prima oară în ms. *Sin. georg. 89*, preotul rostind-o la punerea-înainte, atunci când toarnă apa în potir⁷⁰. Ea va deveni parte integrală a Proscomidiei calabreze, dar majoritatea mărturiilor ulterioare o vor aplica simultan atât vinului, cât și apei, spre deosebire de *Vat. Gr. 2005*, care o rezervă doar vinului⁷¹. Spre exemplu, în ms. *Vat. Gr. 1863* (sec. al XII-lea) citim:

⁶⁶ Н.Ф. КРАСНОСЕЛЬЦЕВ, *Сведения...*, p. 283.

⁶⁷ A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, p. 187.

⁶⁸ André JACOB, „Une version géorgienne inédite de la Liturgie de S. Jean Chrysostome”, în: *Le Muséon*, 77 (1964), p. 86.

⁶⁹ A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, p. 408.

⁷⁰ A. JACOB, „Une version géorgienne...”, p. 86. În mod surprinzător, aceeași formulă este folosită și în cadrul epiclezei, în momentul celei de-a treia binecuvântări cu mâna a darurilor, în locul sintagmei: «prefăcându-le cu Duhul Tău cel Sfânt» (vezi: A. JACOB, „Une version géorgienne...”, p. 108).

⁷¹ A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, p. 411.

«Καὶ σφραγίζων τὸ νᾶμα καὶ τὸ ὕδωρ λέγει· Ἐνωσις πνεύματος ἁγίου, ἀμήν»⁷².

«Și, pecetluind [cu semnul Crucii; n.ns.] vinul și apa, zice: Unirea Sfântului Duh, amin».

O indicație asemănătoare, privitoare la pecetluirea cu semnul Crucii a vinului și a apei, ne oferă și manuscrisul *Bodleianus Auct. E.5.13'* (prima jumătate a sec. al XII-lea):

«...καὶ λαβὼν οἶνον σφραγίζων ἐπιχέει τῷ ποτηρίῳ ὡσαύτως καὶ ὕδωρ»⁷³.

«...și, luând vinul, pecetluindu-l [cu semnul Crucii, n.ns.], îl varsă în potir; asemenea și apa».

O formulă de binecuvântare nemaîntâlnită în alte manuscrise găsim în *Vat. Gr. 1554* (sec. al XII-lea):

«Καὶ θέντος τὸ αἷμα καὶ ὕδωρ ἐν τῷ ποτηρίῳ σφραγίζει λέγων· Αἷμα καὶ ὕδωρ τῷ πηγάσαντι ἡμῖν σωτηρίαν πάντοτε νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοῦς»⁷⁴.

«Și vărsând vinul și apa în potir, pecetluiește [cu semnul Crucii, subl. ns.], zicând: Sânge și apă prin Cel ce izvorăște nouă mântuire, totdeauna acum și pururea și în [vecii vecilor]».

Versiunea arabă a CHR (sec. al XI-lea), editată de C. Bacha, conține, de asemenea, câteva particularități ale ritului punerii-înainte a darurilor:

«Punerea-înainte

Începe astfel cu rugăciunea spusă în taină în skevofilakion deasupra darurilor oferite:

Diaconul: Domnului să ne rugăm.

Poporul, de trei ori: Doamne, miluiește. Apoi preotul zice această rugăciune deasupra darurilor oferite:

Dumnezeule, Dumnezeul nostru...Își ridică glasul: Că s-a sfințit și s-a proslăvit preacinstitul și de mare-cuviință numele Tău, acum și pururea, și în vecii vecilor. Amin.

Binecuvintează darurile mai întâi la începutul efonisului, iar mai apoi la final; după aceasta, ia cădelnița din mâinile diaconului și tămâiază darurile, zicând:

Doamne, Dumnezeul nostru, Cel ce pe Tine Însuți Te-ai pus înainte...

Cădește în formă de cruce...»⁷⁵.

⁷² A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, p. 415.

⁷³ M. MANDALĂ, *La protesî...*, p. 115.

⁷⁴ A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, p. 404.

⁷⁵ C. BACHA, „Notions générales sur les versions arabes...”, pp. 410-411 (arabă); 442-443 (franceză) (trad. ns.).

În primul rând, deși vechea rugăciune constantinopolitană „Dumnezeule, Dumnezeul nostru...” se spune în taină de către preot în skevofilakion, la invitația diaconală („Domnului să ne rugăm”) poporul răspunde cu un întreit „Doamne, miluiește”. Apoi, deși în manuscrisele anterioare rugăciunea viza doar pâinea punerii-înainte, ea este, de data aceasta, rostită atât deasupra pâinii, cât și a poturului. Mai mult, contrar can. 12 al Sfântului Nichifor, darurile sunt binecuvântate de către preot de două ori, la începutul și la finalul ecfonisului. Urmează apoi rugăciunea specifică CHR din manuscrisele italo-grecești („Doamne, Dumnezeul nostru, Cel ce pe Tine Însuși...”), care se rostește însă în timp ce preotul tămâiază cruciș darurile.

Tot aici trebuie menționat și codicele *Admont 125* (a doua jumătate a sec. al XII-lea), în care, la „Rugăciunea punerii-înainte”, deasupra cuvintelor: «Ipse benedic» (Însuși binecuvintează), apare semnul Crucii⁷⁶, ceea ce ne lasă să înțelegem că preotul binecuvânta cu mâna darurile. Acest semn se regăsește și atunci când diaconul zice: «Benedic, domine, incesum»⁷⁷ (Binecuvintează, stăpâne, tămâia), și: «Tempus faciendi domino. Domine, benedic»⁷⁸ (Vremea este a face Domnului. Stăpâne, binecuvintează), indicând binecuvântarea cu mâna de către preot, a tămâii și a diaconului pe cap⁷⁹, pentru începerea Liturghiei.

Locul rugăciunii „punerii-înainte” în cadrul formularului Liturghiei

În vechile manuscrise, formularul Liturghiei se deschidea cu „Rugăciunea punerii-înainte”⁸⁰. Chiar dacă rânduiala punerii-înainte s-a dezvoltat treptat, rugăciunea și-a păstrat locul original, încheind practic noul rit ce s-a format în jurul pregătirii pâinii și a vinului. Un efect al dezvoltării acestei rânduiei a fost, începând cu sec. al XII-lea, înmulțirea diataxelor⁸¹. Dintre diataxele păstrate, unele cuprind doar ritul Proscomidiei, ca de exemplu: *Barb. Gr. 316* (sec. al XII-

⁷⁶ A. JACOB, „La tradition manuscrite...”, p. 136.

⁷⁷ A. JACOB, „La tradition manuscrite...”, p. 136.

⁷⁸ A. JACOB, „La tradition manuscrite...”, p. 137.

⁷⁹ Că preotul binecuvintează acum diaconul pe cap, a se vedea: *Ιερατικόν Α'*, pp. 93-93; Vasile MITROFANOVICI, *Liturgica Bisericii Ortodoxe*, cursuri universitare prelucrate, completate și editate de Teodor Tarnavski și acum din nou editate și completate de Nectarie Nicolae Cotlarciuc, arhiepiscop și mitropolit al Bucovinei, Ed. Consiliului Eparhial Ortodox Român din Bucovina, Cernăuți, ²1929, p. 535. După *Liturghierul românesc actual* (ediția 2012), preotul binecuvintează pe diacon un pic mai târziu, la cuvintele: «Să te pomenească Domnul Dumnezeu întru împărăția Sa, totdeauna...» (*Liturghier*, p. 132).

⁸⁰ Spre ex.: *Barb. 336* (sec. al VIII-lea; F.E. BRIGHTMAN, *Liturgies Eastern and Western*, p. 309), *Sevastianov 474* (sec. al X-lea; în Н.Ф. КРАСНОСЕЛЬЦЕВ, *Сведения...*, p. 237), *Leningrad 226* (sec. al X-lea; în Н.Ф. КРАСНОСЕЛЬЦЕВ, *Сведения...*, p. 283), *Codex Pyromalus* (sec. X-XI; în J. GOAR, *Εὐχολόγιον sive Rituale Graecorum...*, p. 153), *Sinai 973* (1153 d.Hr.; A.A. ДМИТРИЕВСКИЙ, *Описание...II*, p. 83).

⁸¹ Diataxa este un fel de carte de ceremonii, care cuprinde rânduiala slujbelor ortodoxe.

lea)⁸², o diataxă athonită din sec. al XIII-lea, editată de Krasnoseltsev⁸³, *Sinai 986* (sec. al XV-lea) etc. În practica actuală, „Rugăciunea Prothesis-ului” este plasată după acoperirea și tămâierea darurilor. Însă în ms. *Leningrad 226* (= *Evhologionul lui Porfirie Uspenski*, sec. al X-lea), în care apare pentru prima oară o „Rugăciune a tămâii”, aceasta este poziționată după „Rugăciunea punerii-înainte” a CHR⁸⁴. La fel se întâmplă și în cod. *Sinai geor. 89* (sec. XI-lea)⁸⁵, *Messina Gr. 160* (sec. al XI-lea)⁸⁶, precum și în versiunea armeană a CHR a lui G. Aucher (sec. al XIII-lea)⁸⁷. De asemenea, în redacția arabă a CHR a lui Bacha (sec. al XI-lea), rugăciunea constantinopolitană „a punerii-înainte” este urmată de cea italo-grecescă, rostită aici în timpul tămâierii.

„Rugăciunea tămâii” o precede pe cea „a punerii-înainte” în cod. *Grott. G.b. IV* (sec. al X-lea)⁸⁸, în traducerea latină a CHR a lui Leon Tuscus din sec. al XII-lea (1174-1178), dar care descrie un rit mai vechi⁸⁹, precum și în versiunea georgiană a CHR din ms. *Gratz 5*⁹⁰. În unele codice, „Rugăciunea punerii-înainte” se afla în continuare la începutul Dumnezeieștii Liturghiei, cum este cazul cod. *Vat. 1228* (sec. al XIII-lea)⁹¹. Aceasta nu înseamnă că Proscomidia cuprindea doar această rugăciune, ci toate celelalte elemente erau cuprinse, cu siguranță, într-o diataxă. Există și unele manuscrise foarte târzii în care Liturghia începe cu „Rugăciunea punerii-înainte”: *Sinai Gr. 986*⁹², *1040*, *1049*, *2037*, *Sava 53*, *Vat. Slav. 14*, toate datând din sec. al XV-lea sau mai târziu⁹³. Fenomenul continuă și în edițiile tipărite, până în perioada modernă⁹⁴.

Cine rostește „Rugăciunea punerii-înainte”?

Deși rânduiala pregătirii darurilor în skevofilakion a fost din vechime de competența diaconului⁹⁵, cele mai vechi manuscrise atribuie preotului rostirea

⁸² A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, pp. 392-393.

⁸³ Н.Ф. КРАСНОСЕЛЬЦЕВ, *Сведения...*, pp. 9-15.

⁸⁴ Н.Ф. КРАСНОСЕЛЬЦЕВ, *Сведения...*, p. 283.

⁸⁵ A. JACOB, „Une version géorgienne...”, pp. 87-88.

⁸⁶ A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, pp. 186-188.

⁸⁷ G. AUCHER, „La version armena...”, p. 373.

⁸⁸ A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, pp. 173-174.

⁸⁹ A. JACOB, „La traduction de la Liturgie de s. Jean Chrysostome par Léon Toscan. Édition critique”, în: *Orientalia Christiana Periodica*, 32 (1966), p.136.

⁹⁰ Vezi: A. JACOB, „La tradition manuscrite...”, p. 145.

⁹¹ Н.Ф. КРАСНОСЕЛЬЦЕВ, *Сведения...*, p. 140.

⁹² А.А. ДМИТРИЕВСКИЙ, *Описание...II*, pp. 602-606.

⁹³ R. TAFT, *The Great Entrance...*, pp. XXXV, n. 59.

⁹⁴ R. TAFT, *The Great Entrance...*, pp. XXXV, n. 60.

⁹⁵ Vezi traducerea latină a CHR a lui Leon Tuscus (sec. al XII-lea; prezintă însă un rit specific sec. al X-lea; vezi: A. JACOB, „La traduction de la Liturgie de s. Jean Chrysostome...”, p. 135), epistola patriarhală către Pavel de Gallipoli (sec. al XI-lea; vezi: A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, p. 344), *Protheoria* lui Teodor al Andidei (sec. al XI-lea; *Προθεωρία κεφαλαιώδης περί τῶν ἐν τῇ Θείᾳ Λειτουργίᾳ γινομένων συμβόλων καὶ μυστηρίων*,

Rugăciunii „punerii-înainte”⁹⁶. O excepție întâlnim în Slujebnicul Sf. Varlaam de Hutin († 1192), păstrat în ms. *Moscova Sinod 343*, unde rostirea Rugăciunii „punerii-înainte” pare a fi atribuită diaconului, care săvârșește singur întreaga rânduială a Prothesis-ului⁹⁷.

În scrisoarea adresată mitropolitului Ilie al II-lea al Cretei (cca. 1120), acesta este întrebat de către un preot dacă, atunci când Proscomidia este săvârșită doar de diacon, îi este permis acestuia să spună cele ale preotului și să binecuvinteze unirea potirului. Cu toate acestea, „Rugăciunea punerii-înainte” este tot timpul rezervată preotului⁹⁸. Răspunsul mitropolitului Ilie al II-lea este concis: la Constantinopol, preotul este mereu prezent la Prothesis și săvârșește el însuși rânduiala. În alte Biserici însă diaconul este săvârșitorul Proscomidiei, după care preotul este cel ce face binecuvântarea⁹⁹.

„Rugăciunea punerii-înainte” în cadrul Liturghiei arhieresti

Iată cum arăta, în ritualul patriarhal al Marii Biserici, începutul VAS, din versiunea Johannisberg (sec. al X-lea), după ediția lui Cochlaeus, *Speculum*:

«Primum Patriarchæ cum sequentis ordinis Clero Ecclesiasticis uestimentis induto, offeruntur in Sacratio ab oblationarijs mundatæ et compositæ oblatae, à populis susceptæ, quas ponis in patenis, & adolens super eas incensum dicit hanc orationem.

Domine Deus noster, qui cœlestem panem escam omnis mundi, Dominum Deum nostrum Iesum Christum, misisti nobis saluatorem & redemptorem, benefactorem quoque & benedictorem atque sanctificatorem:

«Mai întâi, Patriarhului, îmbrăcat în veșminte bisericesti, împreună cu clerul din ierarhia următoare, diaconii îi aduc în skevofilakion darurile curățite și rânduite, luate de la popor, pe care le pune în vase și, tânguind peste ele, rostește această rugăciune:

Doamne, Dumnezeuul nostru, Cel ce pâinea cea cerească, hrana a toată lumea...[=Rugăciunea puterii-înainte].

în: PG 140, 429; I.-I. ICĂ JR., *De la Dionisie Areopagitul...*, p. 292), traducerea latină a VAS a lui Nicolae de Otranto (sec. al XII-lea; André JACOB, „La traduction de la Liturgie de s. Basile par Nicolas d'Otrante”, în: *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome*, 38 [1967], p. 60), epistola mitropolitului Ilie al II-lea al Cretei (cca. 1120).

⁹⁶ Vezi: *Cod. Barberini Gr. 336* (sec. al VIII-lea; vezi: S. PARENTI, E. VELKOVKA, *L'Eucologio Barberini gr. 336*, p. 1), *Cod. Grott. F. β. IV* (sec. al X-lea; vezi: M. MANDALÀ, *La protesii...*, p. 105), *Cod. Leningrad 226* (sec. al X-lea; vezi: Н.Ф. КРАСНОСЕЛЬЦЕВ, *Сведения...*, p. 283), *Grott. F. β. VIII* (sec. al XII-lea; vezi: M. MANDALÀ, *La protesii...*, p. 114) etc.

⁹⁷ A. PETROVSKI, „Histoire de la rédaction slave...”, p. 864.

⁹⁸ V. LAURENT, „Le rituel de la proscomidie...”, pp. 132-133¹⁷³⁻¹⁹⁹.

⁹⁹ V. LAURENT, „Le rituel de la proscomidie...”, p. 135²⁸⁰⁻²⁸⁵.

ispe & nunc Domine benedi uoluntaria ista, & suscipe ea in superælesti altari tuo. Memento domine cum benignitate & misericordia, eorum qui illa oferunt, & pro quibus offeruntur, & immaculatos nos conserua sancto tuo Mysterio: quoniam sanctificatum & glorificatum est super omnia, glorificum nomen tuum patris & filij & spiritus sancti, nunc & semper & in sæcula sæculorum. Amen.

Tunc ante aduentum Pontificis intrant Ecclesiam Presbyter & Diaconus, & stantibus ante Cancellis, dicit Presbyter inclinato capite hanc orationem secreta.

Domine Deus noster cuius potestas est sine numero... »¹⁰⁰.

Atunci, înainte de sosirea arhiereului, preotul și diaconul intră în biserică și, stând înaintea canceliilor, preotul, cu capul plecat, spune această rugăciune în taină.

Doamne, Dumnezeu nostru, a Căruia stăpânire este nemăsurată... [=Rugăciunea primului antifon]».

VAS din *Codicele Pyromalus* (sec. X-XI), editat de Goar, conține o rânduială aproape identică. Astfel, după titlul Liturghiei, urmează:

«*Oratio quam facit Patriarcha super sancti panis propositione.*

Deus Deus noster &c.

Ante Patriarcha aduentum, Sacerdotes & Diaconi ingrediuntur in templum: & omnibus coram foribus sanctis stantibus primus Sacerdotum caput inclinas, oratione hanc secreto dicit:

Domine Deus noster cuius potentia nequit comprehendi &c.»¹⁰¹.

«*Rugăciunea pe care o face Patriarhul peste punerea-înainte a sfintei pâini:*

Dumnezeule, Dumnezeu nostru etc.

Înainte de venirea Patriarhului, Preoții și Diaconii intră în biserică și, stând înaintea sfintelor uși, primul Preot, plecându-și capul, zice în taină această rugăciune:

Doamne, Dumnezeu nostru, a Căruia putere nu este cuprinsă etc.».

Așadar, după rânduiala de la Hagia Sofia, patriarhul, înainte de a intra în biserică, se oprea la skevofilakion¹⁰², unde își lăsa și el prescura și rostea deas-

¹⁰⁰ Johannes COCHLAEUS, *Speculum antique deuotionis circa missam, et omnem alium cultum Dei: ex antiquis, et antea nunquam euulgatis per typographos autoribus, à Ioanne Cochlaeo laborise collectum...*, ex officina F. Behem, Mainz, 1549, p. 119.

¹⁰¹ J. GOAR, *Εὐχολόγιον sive Rituale Graecorum...*, p. 153.

pra pâinii „Rugăciunea punerii-înainte”, tămâind. În acest timp, preoții și diaconii intrau în biserică pentru cântarea celor trei antifoane¹⁰³. Nu se zicea încă Bine-cuvântarea Mare.

În mărturiile posterioare, rostirea Rugăciunii „punerii-înainte” la Liturgia arhierască este atribuită preotului. Astfel, conform diataxei patriarhale din cod. *British Museum Add. 34060* (sec. XII-XIII), Liturgia începe cu intrarea patriarhului, săvârșirea Prothesis-ului și a Enarxei fiind rezervate, în mod evident, preotului¹⁰⁴. În *Arhieraticonul* redactat de diaconul Dimitrie Gemistos (cca. 1380), ritul punerii-înainte este săvârșit în întregime de preot la începutul Liturghiei¹⁰⁵; asemenea și într-o altă diataxă patriarhală a Marii Biserici dintr-un manuscris din secolul al XV-lea de la schitul rusesc Sfântul Andrei din Muntele

¹⁰² La Hagia Sofia skevofilakionul era situat în afara bisericii (a se vedea: R. TAFT, *The Great Entrance...*, pp. 185-191).

¹⁰³ Din cele două fragmente citate putem vedea relația, în cadrul evoluției liturgice, dintre Enarxă și Prothesis. Scopul Enarxei, alcătuite din antifoane și ecteniile intercalate, este unul introductiv. Însă dezvoltarea Enarxei și-a atins plenitudinea într-un moment în care actele inițiale ale Liturghiei au luat deja forma Prothesis-ului. Avem, pe de o parte, un început al Liturghiei Cuvântului și un alt început ce ține de actul aducerii Jertfei ce se împlinește în cadrul Anaforalei, dar care este plasat înainte de Liturghie. Un diacon (împreună cu un preot, după caz) poate începe pregătirea darurilor la skevofilakion, în timp ce un preot și un alt diacon pot începe, în același timp, cântarea antifoanelor. Ambele rituri sunt „desăvârșite” prin prezența episcopului, care îi unește pe toți. Faptul că Enarxa și Prothesis-ul pot fi săvârșite în același timp se explică prin prisma înțelegerii iconice a Liturghiei, caracteristice perioadei post-iconoclaste. Astfel, Sfântul Gherman spune despre antifoane că sunt «prorociile prorocilor care vestesc mai-nainte venirea Fiului lui Dumnezeu..., arătând Întruparea Lui» («τῶν προφητῶν αἱ προρρήσεις προκαταγγέλουσαι τὴν παρουσίαν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ...τὴν σάρκωσιν αὐτοῦ δηλοῦντες»; ST GERMANUS OF CONSTANTINOPLE, *On the Divine Liturgy*, the greek text with translation, introduction and commentary by Paul Meyendorff, St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, 1984, p.72). Cât despre ritul Prothesis-ului, acesta a căpătat semnificația alegorico-simbolică a Întrupării lui Hristos, conform *Prothieriei* (sec. al X-lea) lui Nicolae al Andidei, revizuite ulterior de Teodor al Andidei (vezi: I.I. ICĂ JR., *De la Dionisie Areopagitul...*, pp. 291-292). Iar prima intrare în biserică a episcopului este văzută deja de Sf. Maxim Mărturisitorul, în *Mystagogia* sa, ca o icoană a primei veniri în lume prin trup a Fiului lui Dumnezeu (vezi: I.I. ICĂ JR., *De la Dionisie Areopagitul...*, pp. 221-222). Ținând cont de această viziune mistagogică, interacțiunea celor două rituri și unirea lor prin venirea episcopului nu este deloc întâmplătoare (vezi: Hans-Joachim SCHULZ, *The Byzantine Liturgy. Symbolic Structure and Faith Expression*, translated by Matthew J. O'Connell, Pueblo Publishing Company, New York, 1986, pp. 179-180, 182).

¹⁰⁴ Γεννάδιος ΑΡΑΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, *Φωτίειος Βιβλιοθήκη ἤτοι ἐπίσημα καὶ ἰδιωτικὰ ἔγγραφα καὶ ἄλλα μνημεῖα σχετικὰ πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου μετὰ γενικῶν καὶ εἰδικῶν προλεγομένων*, vol. II, Κωνσταντινούπολις, 1933-1935, p. 235, *apud* A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, p. 262.

¹⁰⁵ Vezi: ms. *Ierusalim Sava 607* (362) (sec. al XIV-lea; A.A. ДМИТРИЕВСКИЙ, *Описание...II*, p. 304) și ediția lui Isaac HABERT (ed.), *Ἀρχιερατικόν: Liber Pontificalis Ecclesiae Graecae*, Sumptibus Petri Blasii, Paris, 1693, p. 2 (Jacob consideră că această lucrare se bazează pe cod. *Paris Gr. 1362*, din sec. al XV-lea; vezi: A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, p. 444, n. 6).

Athos¹⁰⁶. În sfârșit, după Sf. Simeon al Tesalonicului, care descrie o Liturghie arhierescă tot din secolul al XV-lea, Prothesis-ul este săvârșit de al doilea dintre ierei (preoți) împreună cu un diacon, înainte de Enarxă¹⁰⁷.

Invitația diaconală a Rugăciunii „punerii-înainte”

Cel mai vechi evhologhion bizantin, *Barberini Gr. 336* (sec. al VIII-lea), nu conține vreo invitație diaconală înainte de „Rugăciunea punerii-înainte”¹⁰⁸. Asemenea și alte manuscrise, între care amintim: *Vat. Gr. 1170* (sec. XI-XII)¹⁰⁹, *Sinai Gr. 961* și *Sinai 962*¹¹⁰ (sec. XI-XII), *Sinai 973* (sec. al XII-lea)¹¹¹, *Vat. Gr. 1554* (evhologhion calabrez, sec. al XII-lea)¹¹², *Vat. Gr. 1228* (sec. al XIII-lea)¹¹³, *Sinai 966* (sec. al XIII-lea)¹¹⁴, *Moscova Sinod 261* (sec. al XIV-lea)¹¹⁵. Manuscrisele care conțin o introducere a rugăciunii prezintă o varietate considerabilă a formei pe care aceasta o îmbracă. Redăm mai jos câteva exemple:

– *Leningrad 226* (sec. al X-lea): «Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν»¹¹⁶ (În pace Domnului să ne rugăm).

– *Vat. Gr. 2005* (cca. 1197-1211): «Ἐπὶ τῇ προθέσει τῶν τιμίων δώρων τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν»¹¹⁷ (Pentru punerea-înainte a cinstitelor daruri, Domnului să ne rugăm). Este prima oară când apare introducerea actuală a rugăciunii. Aceeași variantă o întâlnim și în *Vat. Gr. 1863*¹¹⁸.

– *Barb. Gr. 316* (sec. al XII-lea): «Εἶθ' οὕτως ἐφαπλοῖ τὸ φαινόλιον αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς ἔχων τὰς χεῖρας ἔσωθεν δεδεμένσας, καὶ λέγει· Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ Θεός, ὁ Θεὸς ἡμῶν»¹¹⁹ (Deci îndată preotul își desfășoară felonul său, având mâinile împreunate pe dedesubt, și zice: Domnului să ne rugăm. Dumnezeule, Dumnezeul nostru...).

¹⁰⁶ Алексей Афанасьевич Дмитриевский, *Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках Православного Востока*, томъ I, Типография Императорского Университета Св. Владимира, Киевъ, 1895, pp. 168-169.

¹⁰⁷ PG 155, 264; I.-I. Ică jr., *De la Dionisie Areopagitul...*, p. 407.

¹⁰⁸ S. PARENTI, *L'Euclologio Barberini gr. 336*, p. 1; F.E. BRIGHTMAN, *Liturgies Eastern and Western*, p. 309.

¹⁰⁹ Н.Ф. КРАСНОСЕЛЬЦЕВ, *Сведения...*, p. 145-146.

¹¹⁰ А.А. ДМИТРИЕВСКИЙ, *Описание...II*, pp. 75 și 64.

¹¹¹ А.А. ДМИТРИЕВСКИЙ, *Описание...II*, p. 83.

¹¹² А. ЯСОВ, *Histoire du formulaire...*, p. 404.

¹¹³ Н.Ф. КРАСНОСЕЛЬЦЕВ, *Сведения...*, p. 140.

¹¹⁴ А.А. ДМИТРИЕВСКИЙ, *Описание...II*, p. 205.

¹¹⁵ Н.Ф. КРАСНОСЕЛЬЦЕВ, *Сведения...*, p. 296..

¹¹⁶ Н.Ф. КРАСНОСЕЛЬЦЕВ, *Сведения...*, p. 283.

¹¹⁷ А. ЯСОВ, *Histoire du formulaire...*, p. 408.

¹¹⁸ А. ЯСОВ, *Histoire du formulaire...*, p. 415.

¹¹⁹ А. ЯСОВ, *Histoire du formulaire...*, p. 393.

– *Vat. Gr. 1811* (1147 d. Hr.), f. 72^v: «Ὁ διάκονος μυστικῶς· ἐπὶ τῶν προθέσεων τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ ὑποδιάκονος· Κύριε ἐλέησον»¹²⁰ (Diaconul, în taină: Pentru punerile-înainte, Domnului să ne rugăm).

– *Bodl. Auct. E.5.13'* (sec. al XII-lea): «Καὶ λέγει ὁ διάκονος μυστικῶς· Ἐπὶ τῶν προθέσεων τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν· Κύριε ἐλέησον, καὶ ὁ ἱερεὺς εὐχεται τὴν εὐχὴν ταύτην· Ὁ Θεὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν...Καὶ λέγει ὁ διάκονος· τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν, καὶ ὁ ὑποδιάκονος· Κύριε ἐλέησον. Καὶ ὁ ἱερεὺς θυμῶν τὰ δῶρα λέγει· Θυμίαμα προσφέρομεν σοι Κύριε...»¹²¹ (Și zice diaconul în taină: Pentru punerile-înainte, Domnului să ne rugăm. Doamne, miluiește, și preotul zice rugăciunea aceasta: Dumnezeule, Dumnezeul nostru...Și zice diaconul: Domnului să ne rugăm, și ipodiaconul: Doamne, miluiește. Și preotul tămâind darurile, zice: Tămâie își aducem ție Doamne...).

– *Barb. Gr. 443* (sec. al XIII-lea): «Εὐχὴ τῆς προθέσεως λεγομένη ἀποτιθεμένου τοῦ ἱερέως τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἐν τῷ δίσκῳ· Ὁ διάκονος· στῶμεν καλῶς ἐπὶ τῇ προθέσει¹²² [τῶν τιμίων δώρων τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν]... (Rugăciunea punerii-înainte...Diaconul: Să stăm bine, pentru punerea-înainte a cinstitelor daruri, Domnului să ne rugăm...).

– *Karlsruhe Ettenheimmüster 6* (sec. al XIII-lea): «...καὶ σκεπασθέντων τῶν ἀγίων δώρων λέγει ὁ διάκονος ἢ ὁ ἱερεὺς, μὴ παρόντος διακόνου, Στῶμεν καλῶς. Ἐπὶ τῇ προθέσει τῶν τιμίων δώρων τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν»¹²³ (Și, acoperind darurile, zice diaconul, sau preotul, în lipsa diaconului: Să stăm bine. Pentru punerea-înainte...).

– *Diataxa lui Filotei Kokkinos* (sec. al XIV-lea): «Ἐπὶ τῇπροθέσει τῶν τιμίων δώρων. Ὁ διάκονος· Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν»¹²⁴ (Pentru punerea-înainte a cinstitelor daruri. Diaconul: Domnului să ne rugăm).

– *Vat. Gr. 573* (diataxă din sec. al XIV-lea): «Ἐπὶ τῆἀγία προθέσει τῶν τιμίων δώρων τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν»¹²⁵ (Pentru sfânta punere înainte a cinstitelor daruri, Domnului să ne rugăm).

– *Sinai. 986* (diataxă a proscomidiei din sec. al XV-lea): «Εἶτα λέγει ὁ ἱερεὺς· Ἐπὶ τῇ προθέσει ταύτῃ τῶν τιμίων δώρων, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ διάκονος τὸ Κύριε ἐλέησον»¹²⁶ (Apoi zice preotul: Pentru această punere-înainte a cinstitelor daruri, Domnului să ne rugăm. Diaconul: Doamne, miluiește).

¹²⁰ M. MANDALĂ, *La protesî...*, p. 115.

¹²¹ M. MANDALĂ, *La protesî...*, p. 116.

¹²² M. MANDALĂ, *La protesî...*, p. 124.

¹²³ A. JACOB, „La traduction de la Liturgie de S. Basil...”, p. 60.

¹²⁴ Παναγιώτης Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, *Αἱ τρεῖς λειτουργίαι κατὰ τοὺς ἐν Ἀθήναις κώδικας, Ἀδελφότης θεολόγων "Ὁ Σωτήρ", Ἀθῆναι, 31997*, p. 5.

¹²⁵ Николай Фомич Красносельцев, *Материалы для истории чинопоследования литургии св. Иоанна Златоустого*, Типография Императорского Университета, Казань, 1889, p. 101.

¹²⁶ А.А. Дмитриевский, *Описание...II*, p. 606.

- *Vat. 1213* (sec. al XVI-lea): «...λέγει ὁ διάκονος ἐπὶ τῇ ἀγίᾳ προθέσει τῶν τιμίων δώρων. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Κύριε ἐλέησον»¹²⁷ (...zice diaconul pentru sfânta punere-înainte a Cinstitelor Daruri. Domnului să ne rugăm. Doamne, miluiește).

Astăzi, în *Ieratikonul* grecesc, invitația diaconală are următoarea formă: «Ἐπὶ τῇ προθέσει τῶν τιμίων δώρων, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Κύριε, ἐλέησον»¹²⁸. Asemenea și în ultima ediție a *Liturghierului* românesc: «Pentru punerea înainte a Cinstitelor Daruri, Domnului să ne rugăm. Doamne, miluiește»¹²⁹. Cel mai probabil sintagma „Pentru punerea înainte a cinstitelor daruri”, cu micile ei variații, nu reprezintă decât rubrica tipiconală premergătoare rugăciunii¹³⁰ și, mai apoi, invitației diaconale foarte simple («Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν»), după cum am văzut mai sus în *Diataxa lui Filotei* și în ms. *Vat. 1213*. Ipoteza aceasta pare să fie confirmată de ediția *princeps* a CHR din 1526 în care rubrica: «Ὁ διάκονος ἐπὶ τῇ προθέσει τῶν τιμίων δώρων» (Diaconul, pentru punerea-înainte a Cinstitelor Daruri) este scrisă cu roșu, iar invitația la rugăciune: «Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν» (Domnului să ne rugăm) este scrisă cu negru¹³¹.

În unele manuscrise, precum și în varianta actuală, diaconului îi este atribuit și răspunsul «Doamne, miluiește». Totuși, în alte codice, acesta este pus pe seama ipodiatonului, cum este și logic, întrucât este nepotrivit ca diaconul să răspundă propriei chemări la rugăciune. Am văzut și cazuri când invitația de dinainte de rugăciune este rezervată preotului, chiar dacă diaconul este prezent, acesta din urmă răspunzând cu «Doamne, miluiește», din același considerent.

„Rugăciunea Prothesis-ului” - „o Anafora în miniatură”

În opinia liturgistului grec Ioannis Foundoulis, „întreaga rânduială a Proscomidiei [Prothesis-ului, subl. ns.] constituie o miniatură a Sfintei Liturghii și se înscrie, teologic și liturgic, în tot cadrul ei”¹³². Similar, Thomas Pott consideră Prothesis-ul o profeție rituală a evenimentului sacramental central al Anaforalei¹³³. Și Hans-Joachim Schulz vede în „Rugăciunea punerii-înainte” din ritul

¹²⁷ Н.Ф. КРАСНОСЕЛЬЦЕВ, *Сведения...*, p. 132.

¹²⁸ *Ιερατικόν Α'*, p. 89.

¹²⁹ *Liturghier*, ediția 2012, p. 129.

¹³⁰ După cum apare în sulul Esfigmenu din anul 1306: Ἐπειτα λέγει ἐπὶ τῇ προθέσει τῶν τιμίων δώρων, τὸ Ὁ Θεὸς, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὸν οὐράνιον ἄρτον. Vezi: A.A. ДМИТРИЕВСКИЙ, *Описание...II*, p. 265.

¹³¹ *Αἱ θεῖαι Λειτουργεῖα τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, καὶ ἡ τῶν Προηγιασμένων. Γερμάνου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Ἱστορία Ἐκκλησιαστικῆ καὶ μυστικῆ θεωρία, ἐν Ῥώμῃ, 1526, f. 5^r. Vezi și: R. TAFT, *The Great Entrance...*, pp. 271-272.*

¹³² Ioannis FOUNDOLIS, *Dialoguri liturgice*, vol. III, trad. Pr. Victor Manolache, Ed. Bizantină, București, 2009, p. 41.

¹³³ Thomas POTT, *Byzantine Liturgical Reform*, translated by Paul Meyendorff, St. Vladimir's

bizantin o rugăciune de tip „offertorium” și o oglindire a Anaforalei, trimitând la actul *aducerii* Jertfei din cadrul acesteia din urmă¹³⁴. În acest sens, Casimir Kucharek spune că:

„Chiar și la Proscomidie, înainte de a se preface în Hristos-ul euharistic, principala pâine este numită *Miel* [Agneț, subl. ns.], pentru ce va fi. Proscomidia pregătește, profetește și prefigurează ceea ce se va întâmpla la Jertfa euharistică, după cum și Vechiul Testament a fost un timp de pregătire, prorocire și prefigurare a evenimentelor istorice ale mântuirii”¹³⁵.

Chiar înainte de prefacerea darurilor la Anafora, acestea au o semnificație iconică, într-un mod simbolico-figurativ, care își va atinge forma deplină atunci când, prin sfințirea pâinii și a conținutului potirului, ele devin prezența reală a lui Hristos euharistic. Astfel, s-a încercat marcarea și prelungirea acestei esențe euharistice chiar și în pregătirea materială a darurilor la începutul Liturghiei. Cum s-a ajuns la această viziune asupra Prothesis-ului ca act al [pro-]aducerii ce oglindește *aducerea* din cadrul Anaforalei? De altfel, această chestiune a provocat de-a lungul timpului o serie de confuzii și probleme atât de ordin liturgic, cât și teologic. Întrebarea la care ar trebui să răspundem întâi este ce *aduce* Biserica lui Dumnezeu în cadrul Liturghiei, sau, cu alte cuvinte, ce jertfă *pune înainte* Biserica?

Există o singură Jertfă pe care Biserica o aduce lui Dumnezeu – Jertfa lui Hristos, Trupul și Sângele Lui și o singură rugăciune de binecuvântare a Darurilor – Anaforaua euharistică. Este adevărat că pâinea și vinul amestecat cu apă sunt esențiale pentru Liturghie, dar Jertfa Bisericii nu constă în materii simple, ci în pâinea și conținutul potirului transfigurate, prefăcute în Trupul și Sângele lui Hristos. Aceasta era concepția Bisericii în primele două secole, însă în sec. III-IV, pentru a apăra dimensiunea materială a credinței creștine împotriva gnosticismului, s-a dat o atenție mai mare părții materiale a Liturghiei. În acest context, Sf. Irineu de Lugdunum († 202 d. Hr.), în scrierea sa *Adversus haereses*, oferă următoarea perspectivă:

«Oportet enim nos oblationem Deo facere et in omnibus gratos inveniri fabricatori Deo...primitias earum, quæ sunt ejus, creaturarum offerentes. Et hanc oblationem Ecclesia sola puram offert fabricatori, offerens ei cum gratiarum actione ex creatura ejus»¹³⁶.

«Că se cuvine ca noi să facem daruri lui Dumnezeu și întru toate să ne aflăm mulțumitori lui Dumnezeu Ziditorului...când îi aducem primele roade ale zidirilor, care sunt ale Sale.

Și Biserica singură aduce această jertfă curată Ziditorului, dăruind Lui cu aducere de mulțumiri din zidirea Sa».

Seminary Press, Crestwood, 2010, p. 206.

¹³⁴ H.-J. SCHULZ, *The Byzantine Liturgy...*, p. 184.

¹³⁵ Casimir KUCHAREK, *The Byzantine-Slav Liturgy of St. John Chrysostom: Its Origin and Evolution*, Alleluia Press, Combermere, 1971, p. 269 (trad. ns.).

¹³⁶ PG 7, 1026-1027.

R. Taft susține că aici aflăm pentru prima oară o asociere a altor daruri cu singura Jertfă a creștinilor, cea a lui Hristos¹³⁷. Sfântul Irineu chiar face o paralelă între darurile liturgice aduse de creștini și jertfa văduvei sărace din Evanghelie (Lc 21, 4), abordare ce va marca devoțiunea laicilor. Despre Jertfa euharistică, Sfântul Irineu spune în continuare:

«Offerimus enim ei quæ sunt ejus, congruenter communicationem et unitatem prædicantes carnis et spiritus. Quæ admodum enim qui est a terra panis, percipiens invocationem Dei, jam non communis panis est, sed eucharistia, ex duabus rebus constans, terreua et cœlesti...»¹³⁸.

«Că noi aducem Lui cele ce sunt ale Lui, vestind potrivit împărțășirea și unirea dintre trup și duh. Căci [cum] pâinea care este din pământ, primind chemarea lui Dumnezeu, nu mai este pâine obișnuită, ci Euharistie, care se alcătuieste din două lucruri: pământesc și ceresc...»

Ținând cont de acest pasaj, Taft afirmă că, odată cu Sfântul Irineu, o anumită dualitate a fost introdusă în conceptul creștin de jertfă. Există într-adevăr o singură Jertfă, dar *aducerea* ei începe cu procurarea și pregătirea elementelor euharistice din roadele zidirii. Această nouă viziune asupra Jertfei euharistice ca unind „două aduceri” a avut ca efect crearea unui act ritual în oglindă cu Anafora care era suficientă¹³⁹. Referitor la aceasta, Jungmann zice:

„Nu poate fi întâmplător faptul că fix din această epocă, și anume încă de la sfârșitul celui de-al doilea secol, apar primele urme ale practicii aducerii ofrandelor la altar. În timp ce anterior menționarea darurilor materiale de pâine și vin era aproape absentă...acum, în mod special, această dimensiune materială este accentuată. Pâinea și vinul nu sunt doar purtate la altar (ca în vremea lui Iustin), ci sunt *aduse*...”¹⁴⁰.

În opinia lui Taft, aici ne confruntăm, de fapt, cu două legi fundamentale ale evoluției Liturghiei: legea accentuării prin dublare (în cazul nostru, apariția Rugăciunii „punerii-înainte”, care este, în fond, o anticipare a ceea ce este deja în mod adecvat exprimat în Anafora) și legea verbalizării ritualului (tendința de adăugare a formularului evhologic pentru fiecare act ritual practic/material)¹⁴¹. Aceste două legi vor fi decisive pentru dezvoltarea ritului bizantin al Prothesisului. „Rugăciunea punerii-înainte” reprezintă punctul central al întregii rânduieli a pregătirii darurilor și esențialul la care ea poate fi redusă. Rugăciunea concen-

¹³⁷ Robert TAFT, „Toward the Origins of the Offertory Procession in the Syro-Byzantine East”, în: *Orientalia Christiana Periodica*, 36 (1970), p. 76.

¹³⁸ PG 7, 1028-1029.

¹³⁹ R. TAFT, „Toward the Origins...”, p. 77.

¹⁴⁰ Josef Andreas JUNGMAN, *The Early Liturgy to the Time of Gregory the Great*, translated by Francis A. Brunner, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1959, pp. 116-117.

¹⁴¹ R. TAFT, „Toward the Origins...”, p. 78.

trează înțelesul și scopul primar al ritului, și anume a vedea simbolic în pâinea euharistică pe Hristos, Pâinea coborâtă din cer, Care se dă spre mâncare pentru viața lumii. Amplificarea simbolică a pregătirii pur funcționale a pâinii și a vinului a fost determinată de nevoia unei coerențe cu semnificația mistagogică a procesiunii solemne de aducere a darurilor la Altar, ca simboluri cvasisacramentale ale Trupului jertfit al lui Hristos¹⁴².

Astfel, „Rugăciunea Prothesis-ului” reprezintă punctul decisiv al procesului de ritualizare a pregătirii darurilor euharistice în skevofilakion, precum și momentul sacramental esențial al noului rit, prin care ofrandele aduse de credincioși devin daruri închinare lui Dumnezeu, devin Cinstite Daruri. Pornind de la faptul că Prothesis-ul este o anticipare a Anaforalei, Schulz identifică în structura Rugăciunii „punerii-înainte” din VAS patru din cele zece elemente constitutive¹⁴³ ale Anaforalei Sf. Vasile cel Mare.

Atât „Rugăciunea punerii-înainte”, cât și Anaforaua sunt adresate lui Dumnezeu Tatăl. Incipitul Rugăciunii „Prothesis-ului” corespunde post-sanctusului anaforeic, conținând un scurt rezumat al iconomiei mântuirii în Hristos, Pâinea cea cerească, Mântuitorul, Răscumpărătorul și Binefăcătorul nostru, Cel care ne sfințește și ne binecuvintează. A doua parte a rugăciunii corespunde epiclezei Anaforalei, Dumnezeu Tatăl fiind rugat să binecuvinteze (εὐλόγησον) și să primească (πρόσδεξαι) darurile ritualizate. A treia secțiune a rugăciunii corespunde părții *Intercessio* din cadrul Anaforalei, când preotul se roagă lui Dumnezeu, zicând: «Adu-Ți aminte, Doamne, de cei ce Ți-au adus aceste daruri și de la care și prin care și pentru care au fost aduse acestea» (Μνήσθητι, Κύριε, τῶν τὰ δῶρα σοι ταῦτα προσκομισάντων καὶ ὑπὲρ ὧν καὶ δι' ὧν καὶ ἐφ' οἷς αὐτὰ προσεκόμισαν). A patra și ultima parte a rugăciunii este corespunzătoare doxologiei trinitare finale a Anaforalei, ce are în centru măreția Numelui lui Dumnezeu¹⁴⁴. În urma acestei comparații, S. Muksuris numește „Rugăciunea punerii-înainte” o *mini-anafora*¹⁴⁵. Or această percepere a Rugăciunii „punerii-

¹⁴² T. POTT, *Byzantine Liturgical Reform*, p. 206; Arhid. I.-I. ICĂ jr., *De la Dionisie Areopagitul...*, p. 46. Teodor al Mopsuestiei (†428) este cel dintâi care menționează sensul simbolic al aducerii darurilor la Altar ca purtarea de către Îngeri a Trupului mort al lui Hristos către mormântul reprezentat de Sfânta Masă. Totodată, epicleza Duhului Sfânt marchează, în simbolismul liturgic al lui Teodor, Învierea Mântuitorului (vezi: Alphonse MINGANA, *Commentary of Theodore of Mopsuestia on the Lord's Prayer and on the Sacraments of Baptism and the Eucharist*, coll. Woodbroke Studies 6, W. Heffer and Sons, Cambridge, 1933, pp. 85-88; 103-104; Arhid. I.I. ICĂ JR., *De la Dionisie Areopagitul...*, pp. 102-104, 114-115). Astfel se inaugurează o nouă înțelegere a Liturghiei, ca anamneză a evenimentelor iconomiei mântuirii în Hristos. În acest nou cadru mistagogic, pregătirea Darurilor înainte de începerea Liturghiei va reprezenta simbolic Patima și Răstignirea Mielului Hristos.

¹⁴³ Liturgiștii identifică de regulă zece elemente constitutive ale Anaforalei. Acestea sunt: (1) dialogul introductiv; (2) prefața; (3) presanctus-ul; (4) sanctusul; (5) postsanctusul; (6) cuvintele de instituire; (7) anamneza; (8) epicleza; (9) rugăciunile de mijlocire; (10) doxologia finală.

¹⁴⁴ H.-J. SCHULZ, *The Byzantine Liturgy...*, p. 184.

¹⁴⁵ Stylianos MUKSURIS, *Economia and Eschatology: The Mystagogical Significance of the*

înainte” a creat anumite confuzii de natură teologică. Un astfel de caz întâlnim în diataxa italo-grecescă *Barb. Gr. 316* (sec. al XII-lea). Rânduiala pregătirii artosului în acest codice are o simplitate arhaică, fiind prevăzută doar rostirea Rugăciunii „punerii-înainte” din VAS. Apoi, redactorul manuscrisului oferă următoarea explicație:

«Τὸ δὲ "Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφραγὴν" οὐ λέγομεν αὐτό, ὅτι προφητεία ἐστὶν καὶ οὐχὶ εὐχὴ. Ἄλλο γὰρ εὐχὴ καὶ ἄλλο προφητεία. Εὐχὴ γὰρ ἐστὶν ἢ παρακαλοῦσα καὶ λέγουσα· Μετάβαλε τὰ προκείμενα διὰ πνεύματος ἁγίου εἰς τίμιον σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ ἡμῶν. Προφητεία δὲ ἢ δηλοῦσα καὶ λέγουσα τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι»¹⁴⁶.

«Iar „Ca o oaie spre junghiere” nu zicem, căci este prorocie, iar nu rugăciune. Că una este rugăciunea, și alta prorocia. Că rugăciunea este cea care îndeamnă și zice: Prefă cele puse-înainte prin Sfântul Duh în Cinstitul Trup și Sânge al lui Hristos, Adevăratul Dumnezeu. Iar prorocia este cea care arată și spune cele ce au să fie».

Motivul pentru care redactorul codicelui se opune rostirii versetului *Is 53, 7*, după modelul constantinopolitan, pare să fie lipsa unui conținut epicletic. El chiar oferă un exemplu de rugăciune care ne trimite cu gândul la vechea rugăciune italo-grecescă din CHR sau la o alta analogă. Un motiv al acestei abordări este privirea darurilor prin prisma unui simbolism sacramental. Atâta vreme cât se consideră că un simbol face prezentă, într-un anume fel, realitatea simbolizată, darurile de pâine și vin puteau fi considerate simboluri „cvasi-sacramentale” ale Trupului și Sângelui lui Hristos.

Cum anume trebuie să înțelegem însă corect această *pro-aducere* ce are loc chiar înainte de începutul Liturghiei? Răspunsul ni-l dă Sf. Nicolae Cabasila:

«Trupul lui Hristos apare ca avându-le pe amândouă: jertfă [θυσία] a devenit mai târziu, când a fost junghiat pentru slava Tatălui; însă închinat lui Dumnezeu ca un dar cinstit [δῶρον τίμιον] pentru El a fost încă dintru început, atât pentru că a fost luat ca o pârgă a neamului nostru, cât și după Lege, fiindcă era Întâi-născut. Din această pricină <darurile> cele aduse și care închipuie trupul acela, nu sunt numai aduse la jertfelnic și jertfite, căci acest lucru are loc mai târziu [la Anafora, subl. ns.], ci mai întâi sunt închinat [ἀνατίθεται] și devin și sunt numite Cinstite Daruri [δῶρα τίμια, închinat, subl. ns.] lui Dumnezeu..., pâinea rămâne pâine, primind numai a fi un dar adus lui Dumnezeu și prin

Byzantine Divine Liturgy's Prothesis Rite in the Commentaries of Saints Nicholas Cabasilas and Symeon Thessalonike, Doctoral thesis, Durham University, Durham, 2008, p. 262, <<http://etheses.dur.ac.uk/1960/>>, 20 iul. 2017.

¹⁴⁶ A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, p. 393.

aceasta poartă chipul Trupului Domnului la prima Lui vârstă, că, așa cum s-a zis mai înainte, și Acela a fost un dar încă de la început...»¹⁴⁷.

Astfel, dacă în cadrul Riturului punerii-înainte, pâinea și vinul sunt aduse lui Dumnezeu *ca daruri*, aducerea lor propriu-zisă *ca jertfă* se face la Anafora, atunci când prin lucrarea sfințitoare a Duhului pâinea se preface în Trupul cel jertfit al lui Hristos, iar vinul în Scump Sângele Lui.

„Rugăciunea punerii-înainte” în *Liturghierul românesc*

Întâi de toate, trebuie să vedem cum apare această rugăciune în cele mai importante ediții ale *Liturghierului* românesc. Prima traducere în limba română a Rugăciunii „punerii-înainte” o aflăm în *Liturghierul* tipărit de diaconul Coresi (Brașov, 1570). În această redacție, după titlul *Liturghiei – Dumnezeiasca slujba ce e întru sfinți părintelui nostru Ioann cu rostul de aur* – urmează rugăciunea cădirii și acoperirea Cinstitelor Daruri. Urmează invitația diaconală și „Rugăciunea punerii-înainte”, pe care le redăm mai jos:

«*Diaconul*: De cealea ce-s puse nainte și cinstitelor darure, Domnului să ne rugăm.

Preutul zică rugăciunea darurelor ce sînt puse înaintea-i: Doamne, Domnul nostru, cela ce pâinea ceriului mîncare a toată lumea, Domnul nostru și Dumnezeu Isus Hristos, tremease spășitoriu și izbăvitoriu și dulce-dătătoriu a blagoslovi și a sfinți noi; Însuți blagoslovește darurile aceastea și ia-le spre a ceriului tău jărtăvnic. Pomenește, ca un dulce și de oameni iubitoriu, aducerile ce drept eale aduseră și neosîndiți ferește întru slujirea dumnezeie<i> Tale Taină. *Strigă*: Că sfinți-se și preamări-se precinstit și mare-frîmșetăt numele tău, Tatăl și Fiul și Sfântul Duh, acmu și pururea și în veacii de veac» (ff. 8^v-9^v)¹⁴⁸.

O altă ediție importantă a *Liturghierului* este cea a Sfântului Mitropolit Dosoftei (Iași, 1679). În cadrul acesteia, invitația diaconală a Rugăciunii „punerii-înainte”: «De preadlojenia cinstitelor daruri · Domnului să ne rugăm», apare la finalul Proscomidiei, după care este redat incipitul rugăciunii: «Dumnezeu Dumnezeul nostru și așa mai departe»¹⁴⁹ (*Dumnezăiasca Liturghie*, 1679, *Proscomidia*, f. 11^v). Apoi, după titlul *Liturghiei*, urmează *Molitva predlojeniei*:

«Dumnezău Dumnezăul nostru carele cereasca pâine, hrana a toată lumea, pre Domnul nostru și Dumnezău Iisus Hristos L-ai trimis mântuitoriu și izbăvitori, de ne blagoslovește și ne svințește pre noi, Însuți blagoslovește predlojenia aciasta și o priimește în supără cerescul Tău

¹⁴⁷ PG 150, 376, 384. Traducere prelucrată după: SF. NICOLAE CABASILĂ, *Explicări la dumnezeiasca Liturghie*, studiu introductiv și trad. de Arhid. Ioan I. Ică jr., Deisis, Sibiu, 2014, pp. 343-344, 356-357.

¹⁴⁸ *Liturghierul lui Coresi*, text stabilit, studiu introductiv și indice de Alexandru Mareș, Ed. Academiei, București, 1969, pp. 130-131.

¹⁴⁹ În limba slavonă în text: *ипрочіа*.

jărtăvnic. Pomeniaște ca un dulce bun și iubitoriu de om pre aducătorii și pentru carii adusări și pre noi neosândiți ferește în svântă facerea dumnezeștilor Taine. Că să svinți și să proslăvi preacinstit și de mare cuviință numele Tău, a<l> Tatălui și a<l> Fiului și a<l> Svântului Duh, acmu și pururea șim veci de veaci, Amin» (*Dumnezeiasca Liturghie a dintru svinț părintele nostru Ioan rost de aur*, ff. 1^{r-v}).

În Țara Românească, prima traducere în limba română a *Liturghierului* îi aparține Sf. Mucenic Antim Ivireanul, aceasta fiind tipărită la Râmnic, în anul 1706, împreună cu *Molitvelnicul*, sub titlul *Evhologhion, adecă Molitvenic*. După câțiva ani, în 1713, Sfântul Antim, ajuns mitropolit, tipărește, la Târgoviște, *Dumnezeștile și Sfintele Liturghii*, reprezentând cea mai reușită traducere românească de până atunci și având o mare însemnătate în fundamentarea limbajului liturgic românesc. Astfel, această traducere a servit drept model edițiilor ulterioare ale *Liturghierului*. În continuare, redăm textul Rugăciunii „punerii-înainte” așa cum apare în ediția din 1706 și în forma revizuită din 1713:

Evhologhion, adecă Molitvenic, 1706,
f. 35^v:

«*Diaconul... zice*: Pentru cinstitele daruri ce sânt puse înainte, Domnului să ne rugăm.

Iară Preotul zice Rugăciunea punerii-înainte.

Dumnezeule Dumnezeul nostru, Cela ce pâinea cea Cerească, hrana a toată lumea, pre Domnul și Dumnezeul nostru Iisus Hristos, L-ai trimis Mântuitoriu și Izbăvitoriu și Dătătoriu de bine, să ne blagoslovească și să ne sfințească pre noi, însuți blagosloveaște această punere înainte și o priimeaște pre dânsa, întru preacerescul tău Jirtăvnic. Pomenește ca un bun și iubitoriu de oameni pre ceia ce o au adus și pre cei pentru carii o au adus, și pre noi ne păzește neosândiți întru lucrarea sfințenii dumnezeștilor Tale Taini. Că s-au sfințit și s-au proslăvit preacinstitul și mare cuviințatu numele Tău, al Tatălui, și al Fiului, și al Sfântului Duh, acum, și pururea, și în veacii veacilor, Amin».

Dumnezeștile Liturghii, 1713, f. 34^r:

«*Diaconul... zice*: Pentru cinstitele daruri ce sânt puse înainte, Domnului să ne rugăm.

Iară Preotul zice Rugăciunea punerii-înainte.

Dumnezeule Dumnezeul nostru, Cela ce pâinea cea cerească, hrana a toată lumea, pre Domnul și Dumnezeul nostru Iisus Hristos, L-ai trimis Mântuitoriu și Izbăvitoriu și de bine făcătoriu, Carele ne blagosloveaște și ne sfințește pre noi, însuți blagosloveaște această punere înainte și o priimește pre dânsa întru Jărtăvnicul tău cel mai pre sus de Ceriuri. Pomenește, ca un bun și iubitoriu de oameni, pre ceia ce o au adus, și pre cei pentru carii o au adus, și pre noi ne păzește fără de osândă întru jărtvirea dumnezeștilor Tale Taini. Că s-au sfințit și s-au proslăvit preacinstitul și de mare cuviință numele Tău, al Tatălui, și al Fiului, și al Sfântului Duh, acum, și pururea, și în veacii veacilor, Amin».

De la *Liturghierul* din 1713, din punct de vedere textual, „Rugăciunea punerii-înainte” a suferit uşoare modificări ca urmare a procesului de evoluţie a limbii. Ultima ediţie a *Liturghierului* românesc, apărută în 2012, oferă următoarea formă a rugăciunii:

„Dumnezeule, Dumnezeul nostru, Cel ce pe Domnul şi Dumnezeul nostru Iisus Hristos, pâinea cea cerească, hrană a toată lumea, L-ai trimis mântuitor şi răscumpărător şi binefăcător, Care ne binecuvintează şi ne sfinţeşte pe noi, Însuţi binecuvintează (*preotul binecuvintează cu mâna Cinstitele Daruri*) această punere înainte şi o primeşte întru jertfelnicul Tău cel mai presus de ceruri. Pomeneşte, ca un bun şi de oameni iubitor, pe cei care au adus-o şi pe cei pentru care s-a adus, iar pe noi ne păzeşte neosândiţi întru sfinţita lucrare a dumnezeieştilor Tale Taine. Că s-a sfinţit şi s-a preaslăvit preacinstitul şi de mare cuviinţă numele Tău, al Tatălui şi al Fiului şi al Sfântului Duh, acum şi pururea şi în vecii vecilor. Amin”¹⁵⁰.

Despre binecuvântarea darurilor la „Rugăciunea punerii-înainte”

După cum am văzut mai sus, în *Liturghierul* din 2012, la cuvintele «Însuţi binecuvintează...» apare indicaţia: «preotul binecuvintează cu mâna Cinstitele Daruri». Prima ediţie a *Liturghierului* care conţine această prevedere este cea tipărită la Bucureşti, în 1937¹⁵¹. Indicaţia este omisă în ediţiile din 1956¹⁵² şi 1967¹⁵³, fiind reintrodusă însă în cea din 1974¹⁵⁴. Ca urmare a acestui fapt, în *Tipicul bisericesc* din 1976 se precizează: „...preotul...tămâiază Darurile...Apoi dă (lasă) cădelniţa, ori o trece în mâna stângă, se închină de trei ori şi zice rugăciunea Proscomidiei (a punerii-înainte a Darurilor)..., făcând cu mâna semnul Crucii peste Cinstitele Daruri la cuvintele: «Însuţi binecuvintează această punere înainte...»”¹⁵⁵.

Indicaţia binecuvântării în acest moment nu va mai lipsi din ediţiile ulterioare ale *Liturghierului* românesc. Este surprinzător cum această prevedere a fost introdusă în *Liturghierul* românesc, de vreme ce ea lipseşte din *Ieratikonul* grecesc şi din *Liturghierul* slavonesc, acestea rămânând fidele can. 12 al Sf. Nichifor Mărturisitorul, care interzicea, după cum am văzut, pecetluirea (cu semnul Crucii) a potirului în timpul rostirii rugăciunii „punerii-înainte”. Cu privire la aceasta, în *Pidalionul de la Neamţ* (1844), la tâlcuirea can. 19 de la Laodiceea, n. 3, se menţionează: „preoţii nu trebuie să blagoslovească cu mâna, nici proscomidia [punerea-înainte, subl. ns.] la rugăciunea ei, nici scaunul cel de sus [în

¹⁵⁰ *Liturghier*, ediţia 2012, p. 129.

¹⁵¹ *Sfintele şi Dumnezeieştile Liturghii*, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, Bucureşti, 1937, p. 107: „şi face cu mâna semnul sfintei Crucii”.

¹⁵² *Liturghier*, Ed. Institutului Biblic şi de Misiune Ortodoxă, Bucureşti, 1956, pp. 103-104.

¹⁵³ *Liturghier*, ediţia 1956, p. 103.

¹⁵⁴ *Liturghier*, ediţia 1956, p. 89 („preotul binecuvintează cu mâna”).

¹⁵⁵ *Tipic bisericesc*, Ed. Institutului Biblic şi de Misiune Ortodoxă, Bucureşti, 1976, p. 79.

timpul cântării trisaghionului la Liturghie, subl. ns.]. Ci numai să arate către ele, precum aceasta însemnează și can. 12 al Sfântului Nichifor¹⁵⁶.

Este evident că a existat dintru început tendința ca preotul să binecuvinteze cu semnul Crucii Darurile. Gestul este determinat de credința că Dumnezeu binecuvintează punerea-înainte (așa cum se cere în rugăciune) prin mâna preotului, dar poate fi și cauza confuziei dintre binecuvântare ca invocare sau laudă (deci termenul implică întâi de toate rostirea unei rugăciuni) și binecuvântare ca însemnare în chipul crucii. De altfel, can. 12 al Sf. Nichifor interzicea pecetluirea cu semnul Crucii la „Rugăciunea punerii-înainte” doar a potirului, nu a și pâinii, întrucât această rugăciune interesa inițial numai oferirea pâinii. Dezvoltarea ritului punerii-înainte a avut drept efect schimbarea sensului originar al rugăciunii, care acum încheie întreaga rânduială a pregătirii atât a pâinii, cât și a potirului. Astfel, în urma rostirii acestei rugăciuni, pâinea și vinul dobândesc caracterul de Cinstite Daruri ce sunt destinate sfințirii la Anafora.

Spre a nu se cădea sub incidența canonului Sfântului Nichifor, în unele codice apare indicația turnării vinului în potir în chipul Crucii, iar mai apoi, a pecetluirii cu semnul Crucii a vinului și a apei înainte de a fi turnate în potir¹⁵⁷. Însă versiunea arabă a CHR a lui Bacha (sec. al XI-lea) indică binecuvântarea Darurilor chiar de două ori, la începutul și sfârșitul ecfonisului Rugăciunii „punerii-înainte”. Binecuvântarea cu mâna a pâinii și a vinului este sugerată și în codicele *Admont 125* (a două jumătate a sec. al XII-lea), unde, deasupra cuvinte-

¹⁵⁶ *Pidalion sau cârma corăbiei înțelese a Soborniceștii și Apostoliceștii Biserici a Ortodocșilor. Adică toate Sfintele Canoane, <le> Sfinților Apostoli, <le> Sfințelor Sinoade Ecumenice, locale și <le> Sfinților Părinți de pe alocurea. Traduse din grecește în românește de Înalt Prea Sfințitul Mitropolit Chirio Chir Veniamin Costachi...*, Tipografia Sfintei Mănăstiri Neamțul, 1844, p. 291.

¹⁵⁷ Însă *Liturghierul* românesc din 2012 indică binecuvântarea cu mâna a potirului, după ce vinul și apa au fost turnate: „Apoi, diaconul zice: Binecuvintează, părinte, această unire! Iar preotul, binecuvântând cu mâna peste Sfântul Potir, zice: Binecuvântată este unirea Sfințelor Tale...(vezi: *Liturghier*, pp. 119-120). Să fie iarăși vorba de o confuzie? Să vedem ce scrie în *Ieratikonul* grecesc: «Ὁ δὲ Διάκονος...: Εὐλόγοσον, δέσποτα, τὴν ἅγιαν ἔνωσιν. Καὶ εὐλόγει αὐτὰ ὁ Ἱερεὺς, λέγων· Εὐλογημένη ἡ ἔνωσις...» (*Ιερατικόν Α'*, p. 82). Nu se spune nimic despre a face semnul Crucii. Dar la cuvintele diaconului: „Vremea este a sluji Domnului. Stăpâne sfinte, binecuvintează” (*δέσποτα ἄγιε, εὐλόγοσον*), este indicat: «Ὁ δὲ Ἱερεὺς, ἐπιθεὶς τὴν δεξιὰν χεῖρα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ καὶ σφραγίζων [pecetluind cu semnul Crucii, subl. ns.] αὐτόν, λέγει· Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς...» (*Ιερατικόν Α'*, pp. 92-93). La binecuvântarea Scaunului celui de sus se precizează: «Ὁ Ἱερεὺς εὐλόγει κατὰ ἀνατολὰς, λέγων· Εὐλογημένος εἶ ὁ ἐπὶ θρόνου δόξης...» (*Ιερατικόν Α'*, p. 103). Bineînțeles, nu este vorba de a face semnul Crucii cu mâna către răsărit, ci sensul frazei este: Preotul binecuvintează *mergând* către răsărit. La epicleză rubricile indică: «Καὶ ὁ Ἱερεὺς ἐπάνω τοῦ ἁγίου ἄρτου εὐλογῶν λέγει...» (Și Preotul, *binecuvântând deasupra* sfânta pâine, zice...; vezi: *Ιερατικόν Α'*, p. 124). Evident, aici indică facerea semnului Crucii deasupra pâinii. Concluzia este că nu peste tot unde avem verbul *εὐλόγει* preotul trebuie automat să binecuvinteze și cu mâna.

lor «Ipse benedic» (Însuți binecuvintează) apare semnul Crucii. Și *Liturghierul* greco-catolic tipărit la Blaj, în 1931, are după cuvintele *Însuți binecuvintează* o cruce roșie, închisă între paranteze de aceeași culoare¹⁵⁸, tot ca semn al binecuvântării cu mâna.

După *Liturgica* lui Vasile Mitrofanovici, „cu această rugăciune [a punerii înainte, subl. ns.] preotul nu aduce sfintele daruri ca sacrificiu, ci numai le binecuvântă și le menește pentru sfânta lucrare”¹⁵⁹. Este greu de înțeles ce a vrut autorul să spună prin sintagma „le binecuvântă”, deoarece puțin mai înainte, la „Rugăciunea tămâii”, s-a făcut următoarea precizare: „După punerea particulelor, binecuvântând preotul tămâia cu cuvintele: «Tămâie îți aducem Christoase...»”¹⁶⁰, prin care s-ar sugera că simpla rostire a rugăciunii reprezintă o formă de binecuvântare. La epicleză însă se specifică în mod clar: „preotul, stând drept, binecuvintează sf. pâine cu semnul crucii”¹⁶¹. Probabil, pentru a-l împiedica pe preot să binecuvinteze cu mâna darurile la „Rugăciunea-punerii înainte”, codicele *Barb. Gr. 316* (sec. al XII-lea) conține următoarea rubrică:

«Εἶθ' οὕτως ἐφαπλοῖ τὸ φαινόλιον αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς ἔχων τὰς χεῖρας ἔσωθεν δεδεμένας, καὶ λέγει· Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ Θεός, ὁ Θεὸς ἡμῶν»¹⁶².

«Deci îndată preotul își desfășoară felonul¹⁶³ său, având mâinile împreunate pe dedesubt, și zice: Domnului să ne rugăm. Dumnezeu, Dumnezeul nostru...».

O indicați asemănătoare întâlnim și în cod. *Vat. Gr. 1554* (sec. al XII-lea):

«Καὶ μετὰ τοῦτο χαλᾷ τὸ φενώλιον αὐτοῦ, καὶ εὐχεται ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ οὐτινος ἄν θέλῃ καὶ παντὸς χριστιανοῦ, καὶ ἄρχεται λέγων τὴν εὐχὴν τῆς προθέσεως· Ὁ Θεός, ὁ Θεὸς ἡμῶν...»¹⁶⁴.

«Și după aceasta [preotul, subl. ns.] își desfășoară felonul și se roagă pentru sine și pentru oricine va vrea și pentru toți creștinii și începe zicând rugăciunea punerii-înainte: Dumnezeu, Dumnezeul nostru...».

Și în cod. *Sinai 986* (sec. al XV-lea):

¹⁵⁸ *Dumnezeu și Sfintele Liturghii*, Tipografia Seminarului Teologic, Blaj, 1931, p. 59.

¹⁵⁹ V. MITROFANOVICI, *Liturgica...*, p. 533.

¹⁶⁰ V. MITROFANOVICI, *Liturgica...*, p. 532.

¹⁶¹ V. MITROFANOVICI, *Liturgica...*, p. 572.

¹⁶² A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, p. 393.

¹⁶³ În vechime, felonul avea aceeași lungime și în față și în spate.

¹⁶⁴ A. JACOB, *Histoire du formulaire...*, p. 404.

«Καὶ εὐθὺς χαλῶ τὸ φενώλιον ὁ ἱερεὺς κάτω καὶ ἄρχεται τὴν εὐχὴν τῆς προθέσεως...»¹⁶⁵.

«Și numaidecât preotul își lasă în jos felonul și începe rugăciunea punerii-înainte...».

Întrebarea pe care ne-o punem ar fi următoare: este necesară binecuvântarea cu mâna a darurilor la „Rugăciunea punerii-înainte”? Dacă ținem cont de majoritatea codicelor, răspunsul este nu. Pâinea și vinul nu se binecuvintează atunci când se rostește „Rugăciunea Prothesis-ului”, întrucât aceasta nu este o rugăciune de sfințire a lor, ci de închinare/prezentare a lor ca daruri lui Dumnezeu. Însemnarea de către preot în chipul Crucii a pâinii și a vinului este absolut obligatoriu la epicleză, atunci când are lor prefacerea Darurilor în Jertfa lui Hristos. Gestul acesta este indicat deja în CHR din *Barberini Gr. 336* (a doua jumătate a sec. al VIII-lea)¹⁶⁶. De aceea, Teodor Melitiniotul († 1393), în scrierea sa *Διάλεξις πρώτη τοῦ τετάρτου*, spune că, la momentul prefacerii darurilor, preotul împrumută lui Dumnezeu vocea și mâna sa («ὁ δὲ ἱερεὺς τὴν ἑαυτοῦ δανεῖζει γλῶσσαν καὶ τὴν ἑαυτοῦ παρέχει χεῖρα») ¹⁶⁷. Importanța pecetluirii darurilor cu semnul Crucii în acest moment al epiclezei este susținută mult mai categoric de Sf. Simeon al Tesalonicului († 1429), care, în comentariul său la Dumnezeiasca Liturghie, spune: «...credem în mod limpede și faptul că pâinea și paharul devin Trupul și Sângele lui Hristos este lucrat de rugăciunile ieraticеști/preotești și că sunt consacrate/desăvârșite [τελειοῦσθαι] prin pecetluirea Crucii și invocarea Duhului Sfânt»¹⁶⁸.

Concluzii

„Rugăciunea punerii-înainte” este singurul element original al Prothesis-ului bizantin și expresia autentică a sensului primordial al acestui rit. Apariția ei poate fi plasată între sfârșitul primei jumătăți a sec. al VII-lea și a doua jumătate a sec. al VIII-lea, când o găsim în cel mai vechi evhologhion bizantin, cod. *Barberini Gr. 336*. Pentru VAS, acest codice are rugăciunea de astăzi: „Dumnezeule, Dumnezeu nostru, Care pâinea cea cerească...”, fiind de origine constantinopolitană. Pentru CHR, același codice oferă un text deosebit, cu un profund sens epicletic: «Doamne, Dumnezeu nostru, Cel ce pe Tine Însuți Te-ai pus înainte miel fără prihană...», folosită cu preponderență în spațiul italo-grecesc. Aceasta este probabil forma cea mai arhaică a rugăciunii. Existența a numeroase variante ale acesteia în Egipt sugerează faptul că are o origine egipteană. Din pricina sensului său epicletic, unii cercetători consideră ca ea ar fi, de fapt, vechea epicleză hristologică a MARC, însă alții cred că rugăciunea a fost dintru început

¹⁶⁵ A.A. ДМИТРИЕВСКИЙ, *Описание...II*, p. 606.

¹⁶⁶ S. PARENTI, E. VELKOVKA, *L'Eucologio Barberini gr. 336*, p. 35.

¹⁶⁷ PG 149, 957.

¹⁶⁸ PG 155, 736; I.I. ICA JR., *De la Dionisie Areopagitul...*, p. 392.

destinată Prothesis-ului, de unde mai apoi ar fi fost mutată la Anafora. Totuși, din cauza numeroaselor variante textuale și a poziționării diferențiate în cadrul mărturiilor liturgice, nici textul original și nici locul original al rugăciunii nu pot fi determinate cu exactitate.

Odată cu „reforma” liturgică din perioada post-iconoclastă, „Rugăciunea punerii-înainte” din VAS își face loc în formularul liturgic al CHR, vechea rugăciune de origine egipteană fiind eliminată treptat. Cu toate acestea, ea a rămas populară în spațiul italo-grecesc, fiind integrată și în PETR, dar și în LDIS, într-o formă adaptată și potrivită acestei Liturghii. În prezent, în Biserica Ortodoxă este folosită rugăciunea din VAS pentru ambele Liturghii bizantine. La început, „Rugăciunea Prothesis-ului” era rostită de către preot în skevofilakion, atunci când punea pâinile pe discuri, fiind, așadar, o rugăciune ce interesa numai oferirea artosului. Can. 12 din scrierile canonice (sec. X-XI), atribuite Sfântului Nichifor I, patriarhul Constantinopolului, interzice pecetluirea potirului atunci când se rostește „Rugăciunea punerii-înainte”. Foarte probabil, interzicerea pecetluirii potirului sugera faptul că amestecarea acestuia era amânată pentru un alt moment din cadrul Liturghiei, și anume înainte de Intrarea Mare. Totuși, începând cu Sfântul Gherman, toți comentatorii liturgici bizantini poziționează atât pregătirea pâinii, cât și a potirului la începutul Dumnezeieștii Liturghii.

Oprirea pecetluirii potirului poate însemna și faptul că preotului îi era interzis să binecuvinteze cu semnul Crucii potirul. De altfel, Rugăciunea constantinopolitană „a punerii-înainte” nu menționează nimic în legătură cu potirul, ci ea inițial se rostea doar deasupra pâinii, care Îl închipuia deja simbolic pe Hristos, Pâinea cea coborâtă din cer, neexistând de la început niciun gest și nicio formulă însoțitoare pentru pregătirea potirului.

Odată cu dezvoltarea ritului Proskomidiei, „Rugăciunea punerii-înainte” și-a păstrat până târziu, ca în vechile manuscrise, poziția de primă rugăciune a formularului Liturghiei. Ea era atribuită preotului care o rostea deasupra pâinilor în skevofilakion. Însă, așa cum am văzut în versiunea Johannisberg (sec. al X-lea) și în cod. *Pyromalus* (sec. X-XI), era obișnuit la Constantinopol ca patriarhul, înainte de intrarea sa în biserică pentru Liturghie, să se oprească la skevofilakion, unde își lăsa propria prescură și rostea „Rugăciunea Prothesis-ului”, în timp ce în biserică se săvârșea Enarxa. Suprapunerea celor două rituri premergătoare Liturghiei (Enerxa și Prothesis-ul) se explică prin percepția iconică a acesteia. Atât Enerxa, cât și Prothesis-ul ajunseseră în sec. X-XI să simbolizeze mistagocic Întruparea Mântuitorului, iar intrarea episcopului, care desăvârșea ambele rituri, semnifica prima Parusie în lume cu trupul a Domnului Iisus Hristos. În ceea ce privește invitația diaconală de astăzi a Rugăciunii „Prothesis-ului”: «Ἐπὶ τῆ προθέσει τῶν τιμίων δώρων, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Κύριε, ἐλέησον» (Pentru punerea înainte a Cinstitelor Daruri, Domnului să ne rugăm. Doamne, miluiește), sintagma: «Ἐπὶ τῆ προθέσει τῶν τιμίων δώρων» nu este decât rubrica premergătoare simplei formule «Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν», după cum se

poate observa în *Diataxa lui Filotei Kokkinos* (prima jumătate a sec. al XIV-lea) și în ediția *princeps* a lui Doukas din 1526. Răspunsul «Κύριε, ἐλέησον» ar trebui, în mod normal, să revină ipodiatonului sau chiar unui paraclisier.

„Rugăciunea punerii-înainte” este esențialul la care poate fi redus întregul rit al Prothesis-ului. Ea reprezintă punctul decisiv al procesului de ritualizare a pregătirii darurilor euharistice în skevofilakion, precum și momentul sacramental central al Prothesis-ului, prin care ofrandele aduse de credincioși devin daruri închinare lui Dumnezeu. Această rugăciune este, de fapt, o rugăciune de tip „offertorium” și o anticipare a Anaforalei, trimitând la actul *aducerii* Jertfei din cadrul acesteia din urmă. Faptul că „Rugăciunea punerii-înainte” este o „oglindire” a „Rugăciunii euharistice” arată săvârșirea Liturghiei ca o mișcare de la procurarea, pregătirea și închinarea lui Dumnezeu a darurilor la împlinirea Jertfei pentru care aceste daruri sunt folosite¹⁶⁹. „Rugăciunea Prothesis-ului” va fi înțeleasă ca o rugăciune de „consacrare” a pâinii și a vinului ca Cinstite Daruri, ce vor fi aduse spre a fi sfințite la Anafora. În foarte puține codice, contrar can. 12 al Sfântului Nichifor, se va indica binecuvântarea cu mâna a darurilor în momentul rostirii rugăciunii (aceasta fiind probabil o influență a binecuvântării obligatorii cu mâna a darurilor la epicleză), însă majoritatea manuscriselor vor rămâne fidele interdicției canonice.

Actualul *Liturghier* românesc, urmând ediției din 1937 și celor începând cu 1974, indică preotului binecuvântarea Darurilor la proskomidiar atunci când rostește «Însuți binecuvintează această punere-înainte». Această indicație lipsește însă din *Ieratikonul* grecesc, precum și din *Slujebnicul* slavonesc. Probabil, cea mai potrivită soluție este cea dată de *Pidalionul* de la Neamț (1844), care spune că «preoții *nu trebuie să binecuvinteze cu mâna punerea-înainte, ci numai să arate către ea*».

Summary: The Prayer of the Prothesis in the Typikon of the Byzantine Proskomedia

The Prayer of Prothesis is the main element of the Byzantine Proskomedia, and the authentic expression of the primordial meaning of this rite. Its origins can be placed between the end of the first half of the 7th century and second half of the 8th century, when we find it in the oldest surviving Byzantine Euhologion, the Barberini Codex Graecus 336. For the Liturgy of St Basil the Great, this manuscript has the Constantinopolitan prayer that had been used so far in the Orthodox Church: «O God, our God, Who didst send the Heavenly Bread...». With some differences, the prayer is also found in the oldest manuscript of the Greek Liturgy of St Jacob, Vaticanus Graecus 2282 (9th century), following the Great Entrance. Most likely, the prayer was transferred from the Liturgy of St Basil the Great at this time of the Liturgy of St Jacob, since there was no rite of the Prothesis at the beginning of it. For the Liturgy of Saint John Chrysostom, the same

¹⁶⁹ H.-J. SCHULZ, *The Byzantine Liturgy...*, p. 184.

codex offers a special text, with a profoundly epikletical sense: «Lord, our God, the One who You put Yourself forth like a blameless lamb». The existence of many variants of this prayer in the liturgical manuscripts in Egypt suggests that it appeared there. The fact that this prayer is found in the folios of the Slavonic Euhologion of Sinai (10th century) in which it is ascribed to St Basil the Great is further evidence of the Egyptian origin of the prayer and its connection with the Alexandrian Liturgy of St Basil the Great. However, the version preserved in the Liturgy of Saint John Chrysostom appears to be the oldest.

Because of its epikletical sense, some scholars believe that the Italian-Greek Prayer of the Prothesis is the old Christological epiklesis of the Liturgy of Saint Mark, but others believe that the prayer was from the beginning part of the Prothesis ritual, from which it was later moved to the Eucharistic Prayer (Anaphora). However, because of the many textual variants and the differentiated position in the liturgical testimonies, neither the original text nor the original place of prayer can be accurately determined. With the liturgical reform of the post-iconoclastic period, the Prayer of Prothesis from the Liturgy of St Basil the Great appears in the liturgical form of the Liturgy of Saint John Chrysostom, coexisting awhile with an older prayer of Egyptian origin that was gradually forgotten. However, it remained popular in Italy and Greece, probably due to its epikletic character, and was incorporated into the Liturgy of St Peter. We also find it, in an adapted version, in the Divine Liturgy of the Presanctified Gifts in the codices Ambrosianus 276 (13th century) and München Gr. 540 (anno 1416). Currently, only the prayer preserved in the Liturgy of St Basil the Great for both Byzantine Liturgies is used in the Orthodox Church. At first, the Prayer of Prothesis was uttered by the priest in skeuophilakion, when he placed the bread on the diskos, being a prayer that only referred to the offering of the artos. The very text of the prayer makes no reference to the chalice, but only to the bread that already symbolizes Christ – the heavenly Bread (*Jn* 6, 51). Canon 12 of the Canonical Writings (10th-11th centuries), attributed to Saint Nikephoros I, patriarch of Constantinople (806-815), prohibits sealing the chalice when the Prayer of Prothesis is uttered, which underlines what has been already said.

But at the same time, the prohibition of sealing the chalice can suggest that the preparation was delayed for another moment in the Liturgy, namely before the Great Entrance. The reason could be that, in some regions, hot water is poured into the chalice before sanctification. The delay in „mixing” the cup would have had the purpose of preventing its cooling. A proof of this practice is found in the epistle addressed by a parish priest to Metropolitan Elias II of Crete (about 1120). However, since St Germanos, patriarch of Constantinople, all Byzantine liturgical commentators have placed both the preparation of bread and of the chalice at the beginning of Divine Liturgy. In what regards the position of the Prayer of Prothesis, it retained, until recently, as in the old manuscripts, its place as the first prayer of the liturgy form. It was attributed to the priest who uttered it above the bread in skeuophilakion. But as we can see in the Johannisberg version of the Liturgy of St Basil the Great (11th century) and in the codex Pyromalus (10th-11th centuries), it was a custom in Constantinople that the patriarch, before entering the Liturgy, would stop in skeuophilakion where he would leave his own loaf and utter the Prayer of Prothesis, while Enarxis was being performed in the church. The superposition of the two rites preceding the Liturgy (Enarxis and Prothesis) is explained by the mystagogic vision on them. Both Enarxis and Prothesis had come, to the 10th-11th centuries, to symbolize the Incarnation of the Savior, and the entrance of the bishop, which

perfected both rites, was a symbol of the first parousia in the world with the body of the Lord Jesus Christ.

In later references, the priest is the one who utters the Prayer of Prothesis when the Holy Liturgy is being performed. Thus, according to the patriarchal diataxis preserved in the codex British Museum Add. 34060 (12th-13th centuries), the Liturgy begins with the Patriarch's entrance, the Prothesis and Enarxis being obviously reserved to the priest. In the Archieratikon written by deacon Demetrios Gemistos (about 1380), the ritual of the Offering was entirely accomplished by the priest at the beginning of the liturgy, and after St Simeon of Thessalonica, describing a 15th-century Liturgy officiated by a bishop, the Prothesis is performed by the second priest together with a deacon before the Enarxis. Another point of interest for this study is the diaconal invitation to prayer, which today has the form «Ἐπὶ τῇ προθέσει τῶν τιμίων δώρων, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν». «Κύριε, ἐλέησον» (For the precious gifts offered, let us pray to the Lord. Lord have mercy). The oldest Byzantine Euhologion, Barberini Gr. 336, does not contain such a diaconal invitation. However, there are manuscripts that have the introductory form as a classic one: «Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν» (In peace let us pray to the Lord) or the simple «Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν» (Let us pray to the Lord). The first testimony of the diaconal invitation today is in the codex Vaticanus Gr. 2005 (about 1197-1211). Most likely the phrase: «Ἐπὶ τῇ προθέσει τῶν τιμίων δώρων» is only the typical section preceding prayer and then the very simple diaconal invitation («Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν»), as can be seen in Philoteos' Diataxis (the first half of the 14th century). This hypothesis seems to be confirmed by the first edition of the Liturgy of St John Chrysostom of 1526, in which the column: «Ὁ διάκονος ἐπὶ τῇ προθέσει τῶν τιμίων δώρων» (The deacon, for the offering of the precious gifts) is written in red and the invitation to prayer: «Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν» (Let us pray to the Lord) is written in black.

The answer of the diaconal invitation, «Κύριε, ἐλέησον» (Lord have mercy), assigned today to the deacon, was reserved for the hypodeacon, as can be seen in Vaticanus Gr. 1811 (1147 AD). In fact, this is also the logical solution, since it is inappropriate for the deacon to answer his own call to prayer. However, probably in the absence of a subdeacon, in ms. Sinai. 986 (a diataxis of Proskomedia, 15th century), the priest is the one who utters the invitation to prayer, the deacon answering «Lord have mercy». The prayer of the Offering is the essence to which the whole rite of the Prothesis can be reduced. It is the decisive point of the process of ritualizing the preparation of the Eucharistic gifts in skeuophilakion, as well as the central sacramental moment of Prothesis, through which the offerings of believers become gifts dedicated to God. This prayer is in fact a prayer of the offertorium type and an anticipation of the Anaphora, implying the act of bringing the sacrifice of the latter. The fact that the Prayer of Prothesis is a „mirroring” of the Eucharistic Prayer shows the Liturgy as a move from the proclamation, preparation and worship of God to the fulfillment of the sacrifice for which these gifts are used. The prayer of the Prothesis has the appearance of a mini-Anaphora following moments from the Great Eucharistic Prayer. Both the Prayer of Prothesis and the Anaphora are addressed to God the Father. The incipit of the prayer of the Prothesis corresponds to the anaphoric post-sanctus, containing a brief summary of the Divine Economy in Christ, the heavenly Bread, the Savior, the Redeemer and our Benefactor, who sanctifies and blesses us. The second part of the prayer corresponds to the epiklesis, God the Father being asked to bless (εὐλόγησον) and receive (πρόσδεξαι) the ritual gifts. The third section of prayer corresponds to the Intercessio part of the Anaphora, when the

priest prays to God, saying, «Remember, Lord, of those who brought you these gifts, and from and by whom and for whom they were brought (Μνήσθητι, Κύριε, τῶν τὰ δῶρα σοι ταῦτα προσκομισάντων καὶ ὑπὲρ ὧν καὶ δι' ὧν καὶ ἐφ' οἷς αὐτὰ προσεκόμισαν)». The fourth and final part of prayer is appropriate to the final Trinitarian doxology of the Anaphora, which centers on the greatness of the Name of God.

The prayer of the Prothesis will be understood as a prayer of „consecration” of the bread and wine as Sacred Gifts that will be brought to be sanctified at the time of the Eucharistic Prayer (Anaphora). In very few codices, contrary to the 12th Canon of St Nikephoros, the blessing by hand of the gifts at the time of prayer will be indicated (this being probably an influence of the obligatory blessing by hand of the gifts at the epikleisis), but most of the manuscripts will remain faithful to the canonical ban. An exception we encounter in the codex Admont 125 (second half of the 12th century), in which, at the prayer of the Prothesis, above the words of the Ipse benedic (bless Thyself), the sign of the Cross appears, which would suggest the blessing of bread and wine at this moment. There are also manuscripts like Barberini 316 (12th century), Vaticanus Gr. 1554 (12th century) or Sinai 986 (15th century), which recommends to the priest to loosen the phelonion over his hands before the prayer of the Prothesis, so that the blessing of gifts by hand would have been unlikely. Few exceptions confirm the rule – bread and wine are not blessed when the Prayer of Prothesis is uttered, as this is not a prayer of sanctification but of worship / presentation of gifts to God. The current Romanian Liturgy, following the 1937 edition, as well as those from 1974, indicates to the priest the blessing with the hand of the gifts, bread and wine, at the Proskomedia, when he utters the words: «Do Thou Thyself bless this offering Bless Yourself this offering...». However, this indication is missing from the Greek Hieratikon, as well as from the Slavonic Slujebnik. The most suitable solution is perhaps that given by Pidalion of Neamt (1844), who says that priests should not be blessing by hand the offering, but merely pointing to it.